

Discourse Analysis of the Transformation of Social Values in the Family in Iranian Cinema of the 1980s

Nahid Roudafshan¹, Saeid Madani², Mohammad Bagher Tajeddin³

Revised: May. 24, 2025, Accepted: Aug. 22, 2025

DOI: 10.22034/SCM.2025.525186.1881

Abstract

This study aims to examine the transformation of social family values in Iranian cinema of the 1980s, using Fairclough's framework of critical discourse analysis. Four films from this decade *The Scarecrow*, *Let Me Live*, *Shadows of Sorrow*, and *Longing for Marriage* were analyzed. The findings show that these films present a complex representation of discursive struggles between traditional and modern values, set against the backdrop of post-Islamic Revolution socio-political changes, the Iran-Iraq war, economic crisis, and the consolidation of religious ideology. The traditional discourse, centered around patriarchy, fixed gender roles (father as breadwinner, mother as homemaker), the sanctity of marriage, and an emphasis on biological reproduction, is challenged by emerging discourses that advocate for individual autonomy, gender equality, redefinition of motherhood, and acceptance of new forms of family (such as adoption). In *The Scarecrow*, family cohesion is reinforced through the acceptance of the stepmother's role and social solidarity. *Let Me Live* highlights the challenges to traditional roles by portraying divorce and women's demand for independence. *Shadows of Sorrow* redefines the concept of motherhood based on emotional bonds by addressing infertility and the acceptance of adoption. *Longing for Marriage* depicts the younger generation's resistance to

¹ Ph.D. Student in Cultural Sociology, Faculty of Social Sciences, Communication and Media, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. Rodafshan@gmail.com

² Corresponding author, Assistant Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Social Sciences, Communication and Media, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. sae.maadani@iauctb.ac.ir

³ Assistant Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Social Sciences, Communication and Media, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

mb_tajeddin@yahoo.com

patriarchal authority and emphasizes professional and educational independence. These films portray the family of the 1980s as a dual institution—both a preserver of official values and a site of tension and gradual transformation toward modern values.

Keywords: Discourse Analysis, Social Values, Family, Iranian Cinema, Fairclough

Introduction

Values are fundamental elements of culture and the social system, shaping individuals' behavior and judgments while ensuring the continuity of generations (Madiri, 1397: 149). The family, as the most foundational social institution, plays a key role in transmitting values and maintains a reciprocal relationship with social values (Niazi et al, 1399: 72). In traditional Iran, the family was structured based on traditional discourse and defined gender roles, functioning not only as a social unit but also as a productive one. However, with industrialization, it transformed into a social institution focused on raising children and transmitting values (Madiri, 1397: 148).

With structural changes in the family, redefining its social values is essential to preserve societal cohesion and cultural identity. Discourse analysis is an effective tool for understanding the representation of these values and their impact on attitudes and behaviors. In this context, cinema, as a reflection of culture and social transformations, holds particular significance, and studying films provides an opportunity to examine social changes (Ravadrad, 1391: 456-458).

After the Islamic Revolution, the family, as the primary institution for transmitting Islamic-revolutionary values and norms, became a focal point of cultural policies. The 1980s, marked by the unique conditions of the revolution, war, and the consolidation of the new system, witnessed a redefinition of the family within the framework of Islamic-revolutionary discourse. Analyzing the discourse of the family in this decade can shed light on the transformation of values and roles. To this end, the films *Scarecrow*, *Let Me Live*, *Shadows of Sorrow*, and *In the Hope of Marriage* have been selected to address the question: "How have the social values of the family transformed in post-revolutionary Iranian cinema of the 1980s?"

purpose

This research aims to examine the transformation of family social values in Iranian cinema of the 1980s, seeking to demonstrate how, during this period, traditional discourses (patriarchy, fixed gender roles, the sanctity of marriage, and biological procreation) were represented in cinema while simultaneously being challenged by

emerging discourse (individual independence, gender equality, redefinition of motherhood, and acceptance of new family forms such as adoption).

Methodology

This research was conducted using Fairclough's critical discourse analysis approach. Fairclough's method focuses on three levels of analysis: 1) description of the linguistic and formal features of the text, 2) interpretation of meaning in relation to social context and audience subjectivity, and 3) explanation of the relationship between text, discourse, and social structures. The research field includes family-related films from the 1980s. From over 400 films produced during this decade, four films—*Scarecrow*, *Let Me Live*, *Shadows of Sorrow*, and *In the Hope of Marriage*—were selected based on purposeful criterion-based purposive sampling. The unit of analysis consists of dialogues and scenes that represent roles, family relationships, and social values. The data were analyzed within Fairclough's theoretical framework, with an emphasis on the concepts of intertextuality and interdiscursivity.

Findings

Scarecrow: Reproduction of traditional-Islamic discourse; emphasis on the sanctity of the family and the central role of the mother, but with signs of transformation in accepting the role of a stepmother and the importance of social solidarity. *Let Me Live*: Depiction of challenges to gender roles and economic crises; divorce and women's pursuit of independence against patriarchy, alongside the emergence of new values based on social cooperation. *Shadows of Sorrow*: The crisis of infertility and societal pressure for biological procreation; resistance by the female character (Azar) and redefinition of motherhood through acceptance of adoption, as a step toward modern values. *In the Hope of Marriage*: Confrontation between traditional patriarchal discourse (father's authority and the condition of stable employment for marriage) and modern youth values (individual independence, education, and free choice). Overall, the findings indicate that the family in 1980s cinema is portrayed as a dual institution: both a preserver of official and traditional values and a space for tension and gradual movement toward modern values.

Conclusion

This research demonstrates that the cinema of the 1980s reflects deep tensions between tradition and modernity within the institution of the family. On one hand, the dominant official discourse of patriarchy and fixed gender roles is prominently

present in the films; on the other hand, the films open windows to social changes: the increasing role of women in achieving individual independence, the redefinition of motherhood, youth resistance against patriarchal authority, and the acceptance of new family forms. Thus, during this period, the family was not a static structure but a field for negotiation, conflict, and gradual transformation of values. Cinema, in this context, played a significant mediating role in representing, reinforcing, or challenging these values.

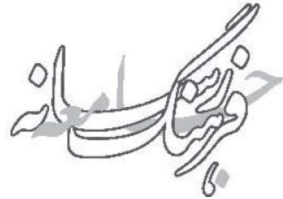
Novelty

Unlike many previous studies that examined transformations in family values through descriptive or statistical frameworks, this research, by employing Fairclough's critical discourse analysis framework, has been able to reveal the relationship between language, power, and ideology in the representation of the family in Iranian cinema. Additionally, focusing on the 1980s, a highly sensitive historical period (coinciding with the Islamic Revolution, the Iran-Iraq War, and the consolidation of ideological discourse), is another innovative aspect of this study, providing a context for an in-depth and precise examination of changes in social values. The selection and analysis of four prominent films from this decade have lent a practical and illustrative approach to the research, demonstrating that the family during this period was a dual institution: on one hand, a preserver of traditional and official values, and on the other, a space for tension, resistance, and gradual transformation toward modern values.

Bibliography

- Abbaszadeh, Mohammad; Aghayari Hir, Tavakkol; Alizadeh Aghdam, Mohammad Bagher; Adlipour, Samad (2020). Transformations of the Family Institution in the Process of Modernization and Its Impact on Iran's Family Policy-Making. *Quarterly Journal of Cultural-Communication Studies*, 161–192. (In Persian)
- Aqagolzadeh, Ferdows (2006). *Critical Discourse Analysis*. Tehran: Scientific and Cultural Publishing Company. (In Persian)
- Bagheri, Mohammad Amin; Seifollahi, Seifollah; Shahbazi, Mozaffar al-Din; Baseri, Ali (2022). Investigating the Effective Factors on the Transformation of Social Values Governing Families in the City of Arak from the Islamic Revolution in 1978 to the Present. *Scientific-Research Biannual Journal of Cultural Guardianship of the Islamic*

- Revolution, Faculty of Islamic Humanities and Soft Power, Imam Hossein University*, 255-284. (In Persian)
- Bashir, Hossein (2020). *Operational Method of Discourse Analysis*. Tehran: Soroush Publications. (In Persian)
- Fairclough, Norman (2000). *Critical Discourse Analysis. Translated by Fatemeh Shayesteh-Piran and others*. Tehran: Center for Media Studies and Research. (In Persian)
- Jørgensen, Marianne; Phillips, Louise (2015). *Theory and Method in Discourse Analysis*. Translated by Hadi Jalili. Tehran: Ney Publishing. (In Persian)
- Labibi, Mohammad (2013). A New Perspective on the Transformation of Family Values in Iran. *Ketab-e Mah Social Sciences*, 32–39. (In Persian)
- Madiri, Fatemeh (2018). Types of Family Values and Their Socio-Economic Correlates in the City of Tehran. *Journal of Applied Sociology*, 147-166. (In Persian)
- Mohammadi, Jamal, and Beichranlou, Abdollah (2013). Narrative Analysis of the Transformation of Values, Identities, and Lifestyles in Post-Revolutionary Iranian Cinema. *Critical Journal of Humanities and Cultural Studies*, 87–113. (In Persian)
- Mohseni, Mohammad Javad (2012). An Essay on Fairclough's Theory and Method of Discourse Analysis. *Cultural and Social Knowledge*, 63-86. (In Persian)
- Niazi, Mohsen; Mazroui Nasrabadi, Esmaeil; Aghabozorgizadeh, Shiva (2020). Futures Studies of Family Value Changes in Iran Using the Causal Layered Analysis Approach. *Allameh Tabataba'i University Social Sciences Quarterly*, 71-102. (In Persian)
- Ravadrad, Azam (2012). *Sociology of Cinema and Iranian Cinema*. Tehran: University of Tehran Press. (In Persian)
- Jagger, Gill, and Caroline Wright. (1999). *Changing Family Values*. New York: Routledge.

سال چهاردهم / تابستان ۱۴۰۴

مقاله پژوهشی

تحلیل گفتمان تحول ارزش‌های اجتماعی خانواده

در سینمای دهه شصت ایران

• ناهید رودافشان^۱، سعید معدنی^۲، محمد باقر تاج‌الدین^۳

تاریخ دریافت: ۰۴/۳/۰۴، تاریخ تایید: ۰۴/۵/۲۵

DOI: 10.22034/SCM.2025.525186.1881

چکیده

این پژوهش با هدف بررسی تحول ارزش‌های اجتماعی خانواده در سینمای ایران، دهه ۱۳۶۰ با استفاده از چارچوب تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف انجام شده است. چهار فیلم این دهه، شامل *مترسک*، *بگذار زندگی کنم*، *سایه‌های غم* و *در آرزوی ازدواج*، مورد تحلیل قرار گرفتند. نتایج نشان می‌دهد که این فیلم‌ها بازتابی بیچیده‌ای از کشاکش گفتمان میان ارزش‌های سنتی و مدرن را در بستر تحولات اجتماعی-سیاسی پس از انقلاب اسلام، جنگ تحمیلی، بحران اقتصادی و تثبیت ایدئولوژی دینی ارائه می‌دهند. گفتمان سنتی، متمرکز بر یدرسالاری، نقش‌های جنسیتی ثابت (بدر نان‌آور، مادر خانه‌دار)، قداست ازدواج و تأکید بر فرزندآوری زیسته، در برابر گفتمان‌های نوظهور استقلال فردی، برابری جنسیتی، بازتعریف مادری و پذیرش اشکال جدید خانواده (فرزندخواندگی) قرار می‌گیرد. در *مترسک*، انسجام خانواده از طریق پذیرش نقش نامادری و همبستگی اجتماعی تقویت می‌شود. بگذار زندگی کنم با نمایش طلاؤ و مطالبه استقلال زنان، چالش‌های نقش‌های سنتی را برجسته می‌سازد. سایه‌های غم با طرح مسئله نابابوری و پذیرش فرزندخواندگی، مفهوم مادری را بر پایه پیوندهای عاطفی بازتعریف می‌کند. در آرزوی ازدواج نیز مقاومت نسل جوان در برابر اقتدار یدرسالارانه و تأکید بر استقلال شغلی و تحصیلی را به تصویر می‌کشد. این فیلم‌ها، خانواده دهه ۶۰ را نهادی دوگانه نشان می‌دهند که هم حافظ ارزش‌های رسمی است و هم عرصه‌ای برای تنش و تحول تدریجی به سوی ارزش‌های مدرن.

واژگان کلیدی: تحلیل گفتمان، ارزش‌های اجتماعی، خانواده، سینمای ایران، فرکلاف

^۱ دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی فرهنگی، دانشکده علوم انسانی، گروه علوم اجتماعی، ارتباطات و رسانه، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران، ایران. Rodafshan@gmail.com

^۲ استادیار دانشکده علوم انسانی، گروه علوم اجتماعی، ارتباطات و رسانه، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی تهران، ایران. نویسنده مسئول؛ sae.maadani@iauctb.ac.ir

^۳ استادیار دانشکده علوم انسانی، گروه علوم اجتماعی، ارتباطات و رسانه، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران، ایران؛ mb_tajeddin@yahoo.com

مقدمه و بیان مسئله

در سپهر اجتماعی، ارزش‌ها^۱ از عناصر اصلی فرهنگ هر جامعه و از اساسی‌ترین عناصر نظام اجتماعی است که ضمن تأثیرگذاری بر کنش‌ها و ارزیابی مردم از رویدادها، حلقه اتصال فرهنگ هر قوم و ملتی با نسل آینده نیز هست. از این رو ارزش‌ها زیربنای الگوهای رفتاری و اعمال فردی و اجتماعی به شمار می‌آیند و تغییر در آن‌ها بر رفتار انسان‌ها تأثیر گذار است (مدیری، ۱۳۹۷: ۱۴۹). در این میان خانواده، بنیادی‌ترین نهاد اجتماعی است که ابتدا برای تأمین نیازهای اولیه خود به منظور بقا، جوامع را شکل می‌دهد و سپس برای دستیابی به زندگی رضایت‌بخش به نیازهای بالاتر خود توجه می‌کند. روابط و ارزش‌های حاکم بر خانواده نقش کلیدی در رشد و پرورش بزرگسالان ایفا می‌کنند. در محیط خانواده، فرزندان ارزش‌ها را می‌آموزند و با کسب تجربه، با دنیای خارج از خانواده ارتباط برقرار می‌کنند. ارزش‌ها، اساسی‌ترین عناصر یک نظام اجتماعی هستند که ضمن تأثیر بر رفتارها و قضاوت‌های افراد درباره رویدادها، پیونددهنده فرهنگ هر قوم و ملتی با نسل‌های آینده‌اند. بقای هر جامعه به تداوم ارزش‌های اساسی آن وابسته است و این تداوم از خانواده آغاز می‌شود. ارزش‌ها، ثبات و پایداری خانواده را تضمین می‌کنند؛ بنابراین، رابطه خانواده و ارزش‌ها دوسویه است. از این رو، با هدایت و کنترل ارزش‌ها می‌توان جامعه را به سوی زوال یا تعالی سوق داد (نیازی و دیگران، ۱۳۹۹: ۷۲).

در ایران، خانواده از گذشته بر اساس گفتمان سنتی شکل گرفته است. پدر در رأس هرم قدرت خانواده، تعیین‌کننده ارزش‌ها و هدایت‌گر خانواده‌های چندنسلی بود که اعضای آن در کنار هم زندگی می‌کردند. ارزش‌های اصلی حاکم بر این ساختار شامل احترام به بزرگ‌ترها، وفاداری به خانواده، تقسیم وظایف بر اساس جنسیت و حفظ حریم خانواده بود. در این چارچوب، نقش‌های جنسیتی به طور مشخص تعریف شده و ارزش‌ها به شدت تحت تأثیر آموزه‌های دینی و فرهنگی قرار داشتند. همچنین، «خانواده علاوه بر نهادی اجتماعی، بلکه واحدی تولیدی بود که تأمین معاش اعضایش را بر عهده داشت. با صنعتی شدن و گسترش اقتصاد بازار، خانواده به نهادی اجتماعی تبدیل شد که مسئولیت تربیت فرزندان و انتقال ارزش‌ها را بر عهده دارد. این روند نشان‌دهنده گذار خانواده از نهادی اقتصادی-تولیدی به نهادی اجتماعی است» (مدیری، ۱۳۹۷: ۱۴۸).

¹ value

با توجه به تغییرات ساختاری و کارکردی خانواده و تأثیر آن بر ارزش‌های اجتماعی، بررسی و تحلیل این ارزش‌ها به ویژه از منظرگفتمان ضروری به نظر می‌رسد، زیرا ارزش‌های اجتماعی خانواده^۱، از مهم‌ترین پایه‌های هویت فرهنگی جامعه، نیازمند بازتعریف و بازبینی مداوم هستند، تا بتوانند همگام با تحولات اجتماعی، کارکرد مؤثر خود را حفظ کنند. اگرچه تغییر ارزش‌ها، امری طبیعی و اجتناب‌ناپذیر است، اما مهم است که این تغییرات در جهت حفظ انسجام اجتماعی، تقویت روابط خانوادگی و انتقال مؤثر به نسل‌های آینده مدیریت شوند. در این راستا، تحلیل گفتمان ابزاری تحلیلی است که این امکان را فراهم می‌کند نحوه بازنمایی ارزش‌ها در گفتمان‌های مختلف را بررسی کنیم تا بدانیم چگونه این گفتمان‌ها بر نگرش‌ها و رفتارهای افراد تأثیر می‌گذارند. لذا تحلیل گفتمان کمک می‌کند تغییرات ارزش‌های اجتماعی خانواده را نه تنها در سطح فردی، بلکه در سطح ساختاری و گفتمانی نیز تحلیل کنیم.

از سوی دیگر، سینما به بازنمایی فرهنگ جامعه کمک می‌کند و از طریق آن می‌توان به ویژگی‌های فرهنگی دوره‌های مختلف پی برد. سینما این قابلیت را دارد که میانجی فهم ما از جامعه و تحولات آن باشند و به‌عنوان عنصری فرهنگی-اجتماعی ما را به عمق لایه‌های حیات اجتماعی برده و درکی نسبتاً عمیق از وضعیت جامعه را در برابر چشمانمان قرار دهد. به همین دلیل فیلم‌های سینمایی ساخته شده در دوره‌های مختلف ارزش مطالعاتی بسیاری دارند و با مطالعه آنها می‌توان روند تغییرات رخ داده در حوزه‌های مختلف اجتماعی را مشاهده کرد و روند تغییرات را از راه بازتاب آن در فیلم‌ها تشخیص داد (راو دراد، ۱۳۹۱: ۴۵۸-۴۵۶).

پس از انقلاب، نهاد خانواده به عنوان هسته اصلی انتقال‌دهنده ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی از اهمیت مضاعفی برخوردار شد. لذا سیاست‌های فرهنگی و اجتماعی دولت، در حمایت از نهاد خانواده و بازتعریف نقش‌های سنتی تأکید و سعی داشت خانواده را نهادی مهم و اثرگذار در راستای حفظ و گسترش ارزش‌های اسلامی و انقلابی تقویت کند. لذا، پژوهش در حوزه خانواده دهه ۱۳۶۰ به دلیل نقش محوری این دوره در بازسازی هویت اجتماعی، سیاسی و فرهنگی کشور از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این دهه، که با انقلاب اسلامی ۱۳۵۷، جنگ ایران و عراق و تثبیت نظام جمهوری اسلامی همراه بود، شاهد بازتعریف مفهوم خانواده در چارچوب گفتمان اسلامی _ انقلابی و شرایط اجتماعی-اقتصادی خاص بود. تحلیل گفتمان خانواده در این دهه به درک چگونگی شکل‌گیری ارزش‌ها، نقش‌ها و هویت‌های خانوادگی و تأثیرات بلندمدت آنها بر

¹ Social values of the family

جامعه ایران کمک می‌کند. برای این منظور فیلم‌های سینمای مترسک، بگذار زندگی کنم، سایه‌های غم، در آرزوی ازدواج که مرتبط با موضوع خانواده در دهه ۶۰ ساخته شده انتخاب شده اند تا پاسخگوی سؤال این پژوهش باشند که «تحول ارزش‌های اجتماعی خانواده در سینمای پس از انقلاب در دهه ۶۰ چگونه بوده است؟»

مبانی نظری

تحول ارزش‌های اجتماعی خانواده در ایران، موضوعی است که این پژوهش با رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف بررسی آن پرداخته است. این ارزش‌های شامل هنجارها و باورهای مشترکی هستند که رفتارها و روابط درون خانواده را جهت می‌دهند؛ از جمله احترام متقابل، مسئولیت‌پذیری و همبستگی.

تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف بر رابطه دیالکتیکی میان زبان، قدرت و ساختارهای اجتماعی تأکید دارد (آقاگل زاده، ۱۳۸۵: ۱۵۱). از این نظر، گفتمان نه تنها ابزاری برای ارتباط، بلکه شکلی از پرکتیس اجتماعی^۱ است که در فرآیند بازتولید و دگرگونی دانش، هویت‌ها و روابط اجتماعی - از جمله مناسبات قدرت - نقش اساسی ایفا می‌کند. در عین حال، گفتمان خود نیز از دیگر کنش‌ها و ساختارهای اجتماعی تأثیر می‌پذیرد و توسط آن‌ها شکل می‌گیرد. فرکلاف با رویکرد انتقادی، به بررسی نقش زبان در بازتولید یا به چالش کشیدن نابرابری‌های اجتماعی می‌پردازد و تحلیل متون و تعاملات زبانی را در بسترهای گوناگون اجتماعی، سیاسی و فرهنگی دنبال می‌کند (یورگنسن و فیلیپس، ۱۳۸۹: ۱۱۸-۱۱۶).

وی اصطلاح گفتمان را در سه سطح مختلف به کار می‌برد. نخست، در انتزاعی‌ترین معنای آن، گفتمان به استفاده از زبان به مثابه پرکتیس اجتماعی؛ دوم، نوع خاصی از زبان که در حوزه‌ای معین به کار می‌رود؛ و سوم، به شیوه‌ای از گفتار یا نوشتار اشاره دارد که از منظری خاص، به تجربیات ما معنا می‌بخشد (سلطانی، ۱۳۹۷: ۶۱).

از نظر فرکلاف، در هر تحلیل گفتمانی، دو بعد اهمیت اساسی دارند: رخداد ارتباطی، که به موقعیت استفاده از زبان اشاره دارد و نظم گفتمانی، که به مجموعه گفتمان‌ها و شیوه‌های زبانی به کاررفته در یک نهاد یا میدان اجتماعی مربوط می‌شود. این دو در رابطه‌ای دیالکتیکی با یکدیگر برقرار دارند؛ به طوری که رخدادهای ارتباطی هم نظم‌های گفتمانی را بازتولید

¹ social practice

می‌کنند، هم با استفاده خلاقانه از زبان، آن‌ها را تغییر می‌دهند (یورگنسن و فیلیپس، ۱۳۸۹: ۱۲۵-۱۱۹).

فرکلاف، گفتمان را متشکل از سه بعد متن، عمل گفتمانی، عمل اجتماعی می‌داند. که در هر رخدادی ارتباطی، باید این سه بعد را لحاظ کرد: ویژگی‌های زبانی متن (متن)؛ فرایندهای مرتبط با تولید و مصرف متن (عمل گفتمانی)؛ عمل اجتماعی گسترده تری که آن رخداد ارتباطی به آن تعلق دارد (عمل اجتماعی). برای این اساس متن را نمی‌توان درخلاً تحلیل کرد؛ بلکه باید در رابطه با سایر متون و بافت اجتماعی آن را فهمید (محسنی، ۱۳۹۱: ۷۵).

فرکلاف توجه ویژه‌ای به مفهوم /ایدئولوژی در گفتمان‌ها دارد. در این معنا ایدئولوژی ساخت معنایی است که در تولید و بازتولید روابط نابرابر ایفای نقش می‌کند. معنا در فهم ایدئولوژی اهمیت دارد؛ زیرا در خدمت قدرت است. به همین دلیل، ایدئولوژی با گفتمان و زبان که ابزار تولید معنا هستند، ارتباط پیدا می‌کند. گفتمان‌ها بار ایدئولوژیک پیدا می‌کنند و در حفظ و تغییر روابط نابرابر قدرت دخیل می‌شوند (بشیر، ۱۳۹۹: ۹۴).

در این میان مفاهیم میان گفتمانی^۱ و میان متنیت^۲ فرکلاف از دیگر ابزارهایی تحلیلی فرکلاف برای پیوند متون با زمینه‌های گسترده‌تر اجتماعی و تاریخی هستند. میان گفتمانی به ترکیب گفتمان‌های مختلف در یک متن اشاره دارد. میان متنیت به تاثیر پذیری مستقیم یا غیرمستقیم یک متن از متن دیگر مربوط می‌شود (یورگنسن و فیلیپس، ۱۳۹۴: ۱۲۹).

فرکلاف تحلیل گفتمان انتقادی را ابزاری برای بررسی نقش زبان در شکل‌گیری، حفظ و تغییر روابط قدرت در جامعه می‌داند. او معتقد است که زبان در تسلط برخی گروه‌ها بر دیگران نقش کلیدی دارد و تحلیل گفتمان انتقادی را روشی برای مطالعه تغییرات اجتماعی و فرهنگی و مقابله با نظام‌های سلطه معرفی می‌کند (بشیر، ۱۳۹۹: ۱۰۵).

پیشینه پژوهش

باقری (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان بررسی مؤثر عوامل بر تغییر ارزش‌های اجتماعی حاکم بر خانواده‌های شهر اراک از شروع انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ تا کنون، به بررسی و تبیین جامعه‌شناختی وضعیت ارزش‌های اجتماعی حاکم بر خانواده‌های ایرانی و روند تغییرات آن از شروع انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ تا کنون پرداخته است. نتایج مطالعه نشان می‌دهد میزان

^۱ interdiscursivity

^۲ intertextuality

اهمیت ارزش‌های اجتماعی در میان خانواده‌های دهه ۶۰ و خانواده‌های دهه ۹۰ متفاوت است و سلسله مراتب نظام ارزشی خانواده‌های دهه ۶۰ و ۹۰ در جامعه مورد مطالعه دچار تغییرات قابل توجهی شده است. عباس زاده (۱۳۹۹) در مقاله نوسازی و تحول ارزش‌های خانوادگی سنتی در شهر تبریز به این موضوع پرداخته است؛ طی دهه‌های اخیر نهاد خانواده تحت تاثیر عوامل داخلی و بیرونی تغییر و تحولات متعددی را تجربه نموده است. یافته‌های پژوهش بیانگر آن است که مولفه‌های نوسازی، تحصیلات، فردگرایی، عقلانیت ابزاری، بازاندیشی، مساوات طلبی جنسیتی، عرفی شدن مصرف‌گرایی تاثیر معناداری بر تحول ارزش‌های خانوادگی از سنتی به مدرن در نسل‌های چهارگانه داشته است. البته تاثیر مولفه‌های نوسازی بر ارزش‌های خانوادگی سنتی در نسل‌های مختلف یکسان نیست و این تاثیر از نسل اول به نسل چهارم روند افزایشی داشته است. نیازی (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان آینده پژوهی تغییر ارزش‌های خانواده در ایران با استفاده از رویکرد تحلیل لایه‌ای علی آورده است، خانواده اساسی‌ترین نهاد اجتماعی است که وظیفه‌ی انتقال ارزش‌های جامعه به افراد را داراست. در دهه‌های اخیر تغییر در حوزه‌های مختلف جامعه خانواده را تحت تاثیر قرار داده است. نتایج نشان داد در دهه‌های اخیر خانواده در معرض تغییر و تحول قرار گرفته و شاهد تغییرات بیشتری نیز در این زمینه خواهیم بود و خانواده به لحاظ شکل و ریخت‌شناسی تغییر پیدا می‌کند. این تغییر و تحولات تأمل و تفکر بیشتری را می‌طلبد و نشان می‌دهد که خانواده در افق ۲۰ ساله با کاهش قدرت خود و تغییر نقش‌های کنونی اش روبرو می‌شود. به طوری که از گذشته اش فاصله گرفته و با ایجاد روابط جدید نوعی انحطاط را تجربه می‌کند. لبیبی (۱۳۹۲) در مقاله نگرشی نوین به تحول ارزش‌های خانوادگی در ایران تصریح کرد، خانواده ایرانی با گذشت زمان از نظر ساختار و روابط درونی خانواده و حتی معنا و مفهومی که در این نوع روابط حاکم بوده با تحولات گسترده‌ای روبرو بوده است. نتایج تحقیق انجام شده نشان داد، خانواده ایرانی تحت تأثیر ۶ عامل مهم قرار گرفته که عبارتند از: تغییر معنای سنتی زندگی خانوادگی، باور به تمایزات جنسیتی، غلبه الگوهای جدیدی همسرگزینی، تضعیف فضای گفتگو و تعامل، تضعیف باورهای دینی و اعتقادات مذهبی و غلبه تفکر فردگرایی در کنار ضعف باورهای اخلاقی. این عوامل تأثیرات عمیقی بر تحولات ارزشی خانواده در ایران داشته‌اند. گیل و رایت (۱۹۹۹) در کتاب ارزش‌های خانوادگی در حال تغییر، تغییرات خانواده و ارزش‌های مرتبط با آن در جوامع غربی از منظر فمینیستی بررسی کرده‌اند. نتیجه گرفته‌اند که خانواده

هسته‌ای سنتی (مرد نان‌آور، زن خانه‌دار و فرزندان) نه تنها پدیده‌ای طبیعی و زیستی نیست، بلکه ساختاری اجتماعی و تاریخی است که در شرایط خاصی شکل گرفته و الگوی «طبیعی» معرفی شده و خانواده دیگر نمی‌تواند نهادی ثابت و جهانی دیده شود. در حالی که خانواده مفهومی اجتماعی است که تحت تأثیر تاریخ، فرهنگ و سیاست قرار دارد. ایده‌آل‌سازی خانواده هسته‌ای سنتی به نادیده گرفتن نیازها و حقوق بسیاری از افراد و گروه‌ها منجر می‌شود؛ بنابراین، جامعه باید به تنوع ساختارهای خانواده احترام بگذارد و سیاست‌ها و ارزش‌های جدیدی را برای تقویت عدالت اجتماعی، برابری جنسیتی، و حمایت از همه افراد جامعه تعریف کند.

در مجموع مطالعات بررسی شده، هرچند به تحولات ارزش‌های اجتماعی خانواده پرداخته‌اند، اما عمدتاً فاقد انسجام تحلیلی در چارچوب تحلیل گفتمان هستند و عمدتاً در چارچوب‌های توصیفی، آماری یا نظریه‌های سنتی جامعه‌شناسی باقی مانده‌اند و تحلیل گفتمانی عمیق از مناسبات معنا، زبان، قدرت و بازنمایی نداشته‌اند.

روش تحقیق

این پژوهش با توجه به ماهیت موضوع مورد بررسی و پرسش تحقیق، از روش تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف برای بررسی فیلم‌های منتخب استفاده کرده است. روش تحلیل فرکلاف در سه سطح توصیف، تفسیر و تبیین قابل پیگیری است. در سطح توصیف، تحلیل ویژگی‌های صوری متن انجام می‌شود (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۱۷۰). در سطح تفسیر، ترکیبی از محتویات متن و ذهنیت مفسر است (همان: ۲۱۵)، در سطح تبیین، ارتباط میان تعامل و بافت اجتماعی بررسی می‌شود و رابطه بین عناصر گفتمانی و جامعه با توجه به زمینه فرهنگی آن تحلیل می‌گردد (همان: ۲۴۵).

میدان پژوهش این تحقیق شامل فیلم‌های سینمایی با محوریت خانواده است که در دهه ۱۳۶۰ ساخته شده‌اند. بر اساس آمار بانک جامع اطلاعات سینمایی ایران (سایت سوره سینما)، در این دهه ۴۱۳ فیلم در سینمای ایران تولید شده است. خلاصه فیلم‌ها از طریق بانک جامع اطلاعات سینمایی ایران (سوره سینما) مورد بررسی قرار گرفت، فیلم‌های مترسک، راه دوم، صاعقه، مادبان، بگذار زندگی کنم، حریم مهرورزی، خانه ابری، سراب، گل مریم، سایه‌های غم، شکوه زندگی، بچه‌های طلاق، خواستگاری، ریحانه، زمان از دست رفته، در آرزوی ازدواج و عروس با محوریت خانواده ساخته شده‌اند.

برای انتخاب فیلم‌ها از روش نمونه‌گیری هدفمند معیارمحور استفاده شد. در این روش، نمونه‌ها به صورت آگاهانه و بر اساس قضاوت پژوهشگر انتخاب شدند تا آثاری گزینش شوند که بیشترین ارتباط را با موضوع تحقیق دداشته باشند. در نهایت، چهار فیلم مترسک، بگذار زندگی کنم، سایه‌های غم و در آرزوی ازدواج برای تحلیل نهایی انتخاب شدند. در فرآیند انتخاب نمونه‌ها، اصل اشباع نظری نیز مدنظر قرار گرفت. در این پژوهش واحدتحلیل شامل دیالوگ‌های مرتبط با نقش‌های و روابط خانوادگی است و داده‌ها با استفاده از تحلیل گفتمان فرکلاف تحلیل شده‌اند.

یافته‌های تحقیق

۱. فیلم سینمایی مترسک بازتولید گفتمان سنتی - اسلامی

در این فیلم، خانواده نهادی مقدس و مبتنی بر ارزش‌های دینی بازنمایی شده است. از منظر تحلیل گفتمان فرکلاف، فیلم از طریق زبان و روایت، گفتمان هژمونیک خانواده اسلامی را تثبیت کرده و با بازتولید نقش‌های سنتی، مانند شخصیت *استرخانم* مادری تابع، ساختارهای قدرت موجود را تقویت می‌کند.

توصیف

فیلم سینمایی مترسک روایتی از خانواده ای فقیرنشین در ارومیه در اوایل انقلاب را نشان می‌دهد. از نظر ارزش تجربی متن واقعیت‌های اجتماعی خانواده سنتی را بازنمایی می‌کند، جایی که مادر محور امور خانه و پدر صرفاً تأمین‌کننده مالی است. بیماری و مرگ مادر به دلیل بی‌توجهی به سلامت، ناتوانی پدر در مدیریت خانه و فرزندان پس از فقدان مادر و تلاش علی، کودکی که نقش مادر را بر عهده گرفته، نشان‌دهنده ساختارهای سنتی خانواده است که در آن نقش‌های جنسیتی به صورت سلسله‌مراتبی تعریف شده‌اند. این بازنمایی، ارزش‌های اجتماعی خانواده مبتنی بر تقسیم جنسیتی کار را برجسته می‌کند، اما با مرگ مادر و ناتوانی پدر، شکنندگی این ساختارها در مواجهه با بحران آشکار می‌شود. دیالوگ همسایه‌ها، مانند «مال دنیا چرک کف دسته، اون که مهم خود اسماعیله که مرد خانواده دوستیه، ما که نمردیم دست همو می‌گیریم و چاله و چوله رو پر می‌کنیم، اون که می‌ده خداونده»، فقر را واقعیتی پذیرفته‌شده و همبستگی محله‌ای را جایگزینی برای حمایت‌های ساختاری نشان می‌دهد. این گفتار به گفتمان‌های مذهبی ارجاع دارد که سعادت خانواده را به تقدیر الهی گره می‌زند، اما

به‌طور ضمنی به تحول ارزش‌ها اشاره می‌کند، جایی که همبستگی اجتماعی، ارزشی جدید برای جبران خلأهای خانواده مطرح می‌شود.

از منظر ارزش رابطه‌ای، فیلم روابط خانواده را در بستر تحول ارزش‌ها بازنمایی می‌کند. فشار همسایه‌ها برای ازدواج مجدد اسماعیل، با دیالوگ «به فکر دخترت سونا باید باشی، اون طفل معصوم به مادر احتیاج داره، از نظر شرع و عرف هم مردی به سن و سال شما باید ازدواج کنه»، نشان‌دهنده تداوم ارزش‌های سنتی است که ازدواج را راه‌حل مشکلات خانوادگی و وظیفه‌ای شرعی می‌دانند. این گفتمان هژمونیک، خانواده را نهادی وابسته به حضور مادر تعریف می‌کند، اما تصمیم اسماعیل برای ازدواج مجدد تحت فشار اجتماعی، نشانه‌ای از تحول ارزش‌هاست که در آن نیازهای فرزندان بر تصمیمات فردی اولویت می‌یابد. روابط قدرت نیز در سرزنش معلم نسبت به استرخانم با دیالوگ «نمی‌خوام در زندگی شخصی‌تون دخالت کنم، ولی نمی‌تونیم شاهد از بین رفتن شاگردی باشیم که دیروز یک دانش‌آموز ممتاز بوده»، دیده می‌شود که استرخانم را مقصر افت تحصیلی علی معرفی می‌کند. این قضاوت، بازنمای کلیشه‌های سنتی درباره نامادری‌هاست، اما تلاش استرخانم برای اطلاع از وضعیت تحصیلی علی، نشان‌دهنده ظهور ارزش‌های جدید خانواده است که در آن نامادری به جای نقش منفی سنتی، نقشی فعال و مسئولانه را می‌پذیرد. بدبینی علی، با دیالوگ «همکلاسی‌ام گفته نامادری بد است و تو می‌خواهی جای مادرم را بگیری»، بینامتنی به کلیشه‌های ادبی و عامه‌پسند دارد که نامادری را تهدیدی برای خانواده می‌دانند، اما مقاومت او در برابر استرخانم، تنش میان ارزش‌های سنتی در حال تحول را نشان می‌دهد.

از منظر ارزش بیانی، فیلم هویت‌های خانواده را در بستر تحول ارزش‌ها بازنمایی می‌کند. اسماعیل پدری منفعل اما فداکار، تحت فشار اجتماعی ازدواج می‌کند، که نشان‌دهنده گذار از ارزش‌های فردی به ارزش‌های جمعی خانواده است. علی، با هویتی شکننده و تحت تأثیر بحران عاطفی، به دلیل تأثیر گفتمان‌های سنتی، به استرخانم بدبین است، اما این بدبینی نشانه‌ای از مقاومت در برابر تحول ارزش‌هاست که نقش نامادری را به‌عنوان عضوی جدید در خانواده می‌پذیرد. استرخانم، با دیالوگ «با اون همه زجری که در گذشته کشیدم، خیال می‌کردم به یک زندگی دلخواه می‌رسم، فکر می‌کردم می‌تونم در کنار خوشبختی اهل خونه خودمو خوشبخت حس کنم، اما همه‌اش حباب بود و با یک موج از بین رفت»، تلاش می‌کند با ارزش‌های اجتماعی خانواده (فداکاری برای خوشبختی دیگران) همسو شود، اما با مقاومت علی

و قضاوت‌های اجتماعی مواجه می‌شود. این تنش، شکاف میان ارزش‌های سنتی (مانند کلیشه‌های منفی درباره نامادری) و ارزش‌های درحال ظهور (پذیرش نقش‌های جدید خانواده) را نشان می‌دهد.

روابط بینامتنی در فیلم، به گفتمان‌های مذهبی، عرفی و ادبی ارجاع دارد. دیالوگ «اون که میده خداونده» به گفتمان‌های مذهبی تکیه دارد که خانواده را تحت حمایت الهی می‌داند، درحالی‌که بدبینی علی به *استرخانم* به داستان‌های عامه‌پسند درباره نامادری‌های شرور ارجاع دارد. هژمونی گفتمانی در ترویج ازدواج به‌عنوان راه‌حل و بازتولید نقش‌های جنسیتی سنتی دیده می‌شود، اما تلاش *استرخانم* برای پذیرش نقش مادرانه و حمایت از علی، نشانه‌ای از مقاومت در برابر این گفتمان‌ها و حرکت به‌سوی ارزش‌های خانوادگی مدرن‌تر است. این تحول، در تقابل با فشارهای اجتماعی و کلیشه‌های سنتی، شکننده و ناکام می‌ماند، چنان‌که ناامیدی *استرخانم* نشان می‌دهد.

تفسیر

فیلم سینمایی مترسک به شکلی واقع‌گرایانه و تأثیرگذار به ارزش‌های اجتماعی خانواده در جامعه ایرانی دهه ۱۳۶۰ پرداخته است. داستان فیلم به چالش‌های یک خانواده در برابر تغییرات اجتماعی و فشارهای فرهنگی می‌پردازد.

۱. نقش‌های جنسیتی-سنتی

مادر در فیلم سینمایی مترسک نمادی از محوریت خانواده است. مادر خانواده رکن اصلی خانواده و مسئول تمامی امور خانه بود، در حالی که پدر تنها نان‌آور است. پس از مرگ همسر، *اسماعیل* ناگهان با چالشی بزرگ مواجه می‌شود؛ او نه تنها از امور خانه بی‌خبر است بلکه در انجام کارهایی مثل آشپزی نیز ناتوان است. *اسماعیل* نماد مرد سنتی است که باوجود تلاشش، نمی‌تواند خانواده را به درستی مدیریت کند. تضاد بین مسئولیت‌های جنسیتی-سنتی به وضوح نشان می‌دهد که چگونه جامعه انتظار دارد زنان وظایف خانه‌داری را بر عهده بگیرند و مردان مسئولیت‌های اقتصادی را.

۲. گفتمان ازدواج مجدد و نقش زن در خانواده

نگرانی علی، درباره ازدواج مجدد پدرش از موضوعات کلیدی فیلم است. علی از همان ابتدا به خاطر تجربیات و داستان‌هایی که از دوستانش شنیده، به *استرخانم* با دید منفی نگاه می‌کند.

این موضوع نشان می‌دهد که گفتمان‌های اجتماعی چگونه بر تصورات و رفتارهای کودکان می‌تواند تأثیر بگذارند. با این حال، فیلم تلاش می‌کند این گفتمان را به چالش بکشد. *استرخانم* زنی مهربان و دلسوز است که سعی می‌کند با مهربانی و صبوری، جای مادر را در خانه پر کند. در نهایت، علی متوجه می‌شود که تصورات او اشتباه بوده و نامادری می‌تواند فردی حامی و دوست‌داشتنی باشد.

۳. گفتمان همبستگی اجتماعی با تاکید بر نقش ارزش‌های اسلامی

حضور همسایه‌ها و جامعه محلی در فیلم نشان‌دهنده همبستگی اجتماعی و کمک به هم‌نوع است. همسایه‌ها از وضعیت خانواده *اسماعیل* آگاه هستند و تلاش می‌کنند او را به ازدواج مجدد ترغیب کنند. آن‌ها کمک به ازدواج مجدد *اسماعیل* را وظیفه دینی و اخلاقی می‌دانند. این نگرش بر پایه ارزش‌های اسلامی و اجتماعی جامعه ایران شکل گرفته است که در آن، کمک به همسایگان و حفظ انسجام خانواده از اهمیت بالایی برخوردار است.

۴. گفتمان کودکی و مسئولیت‌پذیری

از دیگر گفتمان‌های برجسته فیلم، مسئولیت‌پذیری فرزندان در غیاب والدین است. علی پس از مرگ مادر احساس مسئولیت می‌کند که نقش او را برعهده بگیرد. این مسئولیت به او فشارهای زیادی وارد می‌کند؛ باید از خواهر کوچکش *سونا* مراقبت کند و همچنین امور خانه را انجام دهد. در نتیجه فرزندان جایگزین والدین در شرایط بحرانی می‌شوند. اما او کودک است و این فشارها بر او سنگینی می‌کنند. این موضوع نشان‌دهنده انتظارات بالای جامعه از فرزندان در مواجهه با بحران‌های خانواده است.

۵. گفتمان دینی در خانواده

فیلم سینمایی مترسک به وضوح تحت تأثیر گفتمان شرایط دینی و اخلاقی جامعه پس از انقلاب است. در این گفتمان خانواده نهادی مقدس تلقی می‌شود و ازدواج مجدد و تربیت فرزندان بر اساس اصول دینی و اخلاقی صورت می‌گیرد.

تبیین

فیلم سینمایی مترسک در دهه ۶۰ و در فضای پس از انقلاب اسلامی ساخته شده که ارزش‌های دینی و اخلاقی جامعه به شدت تحت تأثیر ایدئولوژی حاکم قرار دارد. ایدئولوژی اسلامی مرجع اصلی رفتارها و تصمیم‌گیری‌های افراد شناخته می‌شود و دین به طور عمیق در

زندگی روزمره مردم نهادینه شده و حتی تصمیماتی مانند ازدواج و تربیت فرزندان نیز تحت تأثیر این ارزش‌ها است.

۱. نقش‌های جنسیتی_سنتی و بازتولید ساختارهای قدرت

در زمینه فرهنگی و اجتماعی، مترسک بازتاب‌دهنده ساختارهای سنتی_جنسیتی در جامعه ایرانی دهه ۶۰ است که ریشه در ایدئولوژی‌های فرهنگی و دینی دارد. مادر خانواده محور اصلی خانه و مسئول امور عاطفی و خانواده و پدر نان‌آور، نشان‌دهنده تقسیم کار جنسیتی مبتنی بر فرهنگ سنتی هستند. ناتوانی *اسماعیل* در مدیریت امور خانه، شکاف عمیق بین نقش‌های جنسیتی را برجسته می‌کند. این موضوع بازتابی از هژمونی فرهنگی مردسالارانه است که مردان را از مسئولیت‌های خانگی معاف می‌کند و زنان را در نقش‌های خانگی محدود می‌سازد و به‌طور غیرمستقیم ساختارهای سنتی را به چالش می‌کشد و ناکارآمدی انتظارات فرهنگی از مردان را در شرایط بحرانی نشان می‌دهد و این نشانه‌ای از تحول تدریجی ارزش‌های فرهنگی به سمت انعطاف‌پذیری بیشتر در نقش‌های جنسیتی است، هرچند در چارچوب ارزش‌های سنتی و دینی جامعه قرار دارد.

۲. بازنمایی اجتماعی نامادری و بازتعریف نقش زنان

از منظر فرهنگی و اجتماعی، نگرانی *علی* درباره ازدواج مجدد پدرش با *استرخانم*، بازتاب کلیشه‌های فرهنگی منفی درباره نامادری در جامعه ایرانی است. این کلیشه‌ها ریشه در گفتمان‌های اجتماعی دارند که نامادری را تهدیدی برای انسجام خانواده ترسیم می‌کنند. فیلم با معرفی *استرخانم* به‌عنوان زنی مهربان و دلسوز که به تدریج اعتماد *علی* را جلب می‌کند، این گفتمان فرهنگی را به چالش می‌کشد و به بازتعریف نقش زنان در خانواده‌های بازسازی‌شده می‌پردازد. این بازتعریف، هم‌راستا با ارزش‌های فرهنگی و دینی جامعه پس از انقلاب است که ازدواج مجدد را راه‌حلی برای حفظ ساختار خانواده و تأمین نیازهای عاطفی و تربیتی فرزندان می‌بیند. در زمینه اجتماعی، این تحول نشان‌دهنده تلاش جامعه برای پذیرش انعطاف‌پذیری در نقش‌های زنان است.

۳. بازتولید ارزش‌های سنتی و همبستگی اجتماعی

در زمینه فرهنگی و اجتماعی، حضور همسایه‌ها و تلاش آن‌ها برای حمایت از *اسماعیل* از طریق ترغیب او به ازدواج مجدد، بازتاب‌دهنده ارزش‌های همبستگی اجتماعی و جمع‌گرایی در

فرهنگ ایرانی است. این ارزش‌ها، که ریشه در تعالیم اسلامی و سنت‌های محلی دارند، کمک به هم‌نوع و حفظ انسجام خانواده را وظیفه‌ای اخلاقی و دینی می‌دانند. جامعه ایرانی دهه ۱۳۶۰، که تحت تأثیر ایدئولوژی‌های پس از انقلاب قرار داشت، خانواده نهادی مقدس و محور نظم اجتماعی تلقی می‌شد. فیلم از این طریق، فرهنگ حمایت جمعی را تقویت می‌کند و نشان می‌دهد که چگونه جامعه محلی در حفظ ساختار خانواده نقش ایفا می‌کند.

۴. انتظارات فرهنگی از کودکی و مسئولیت‌پذیری

از منظر فرهنگی، مسئولیت‌پذیری علی در قبال سونا و امور خانه، بازتاب انتظارات بالای جامعه ایرانی از فرزندان در شرایط بحرانی است. در فرهنگ سنتی، کودکان بخشی از ساختار خانواده هستند که باید در مواقع نیاز نقش‌های بزرگسالانه را بر عهده بگیرند. این انتظار، ریشه در ارزش‌های فرهنگی مبتنی بر وظیفه‌محوری و همبستگی خانوادگی دارد. با این حال، فشارهای وارده بر علی، که نمی‌تواند به‌طور کامل این مسئولیت‌ها را مدیریت کند، به‌طور غیرمستقیم نقدی بر این انتظارات فرهنگی وارد می‌کند. این موضوع تحول تدریجی ارزش‌های فرهنگی به سمت به‌رسمیت‌شناختن محدودیت‌های کودکی را نشان می‌دهد.

۵. تعامل گفتمان‌های دینی، خانوادگی و اجتماعی

میان‌گفتمانی در مترسک از طریق ترکیب گفتمان‌های دینی، خانوادگی، و اجتماعی دیده می‌شود. گفتمان دینی (قداست خانواده و تربیت اخلاقی) باگفتمان خانواده (نقش‌های جنسیتی و مسئولیت‌پذیری) و گفتمان همبستگی اجتماعی (حمایت همسایگان) درهم‌آمیخته است تا ارزش‌های سنتی را تقویت کند. ترغیب همسایگان به ازدواج مجدد / سماعیل، ترکیبی از گفتمان دینی (وظیفه اخلاقی) و اجتماعی (حمایت جمعی) است. فشار بر علی برای ایفای نقش‌های بزرگسالانه نیز تعاملی بین گفتمان کودکی و خانواده را نشان می‌دهد.

۲. فیلم سینمایی بگذار زندگی کنم: گفتمان خانواده در حال تغییر و باز تعریف

منوچهر، به دلیل بیکاری نمی‌تواند نیازهای اقتصادی خانواده را تأمین کند. فیلم نشان می‌دهد که نقش سنتی پدر نان‌آور با چالش مواجه شده و در برابر گفتمان مدرن اقتصادی، که بر نقش زنان در تأمین مالی و استقلال فردی تأکید دارد، قرار می‌گیرد. فریده بین نقش سنتی (مادری

و همسری) و مدرن (استقلال فردی) در نوسان است و تلاش او برای استقلال، مقاومت در برابر گفتمان رسمی درباره زنان و خانواده را نشان می‌دهد.

توصیف

فیلم سینمایی *بگنار* زندگی کنم حول محور جدایی منوچهر و فریده می‌چرخد. منوچهر، کارمند حسابداری بوده و اکنون بیکار شده است، به همراه دو فرزند خردسالش در خانه ای استیجاری زندگی می‌کند. فریده همسرش خانه دار است. بیکاری منوچهر موجب شده اختلافات بین آنها شروع شود. خانواده طرفین نیز در زندگی آنها دخالت داشتند به حدی که منوچهر مجبور به قطع ارتباط با خانواده اش شد و نتیجه دخالت‌ها جدایی منوچهر و فریده بود.

ارزش‌های تجربی، واقعیت‌های عینی را بازنمایی می‌کنند. منوچهر با امور خانه‌داری ناآشناست: «آشپزی کردن کار زن است خوب». این دیالوگ، پایبندی به نقش‌های جنسیتی سنتی را نشان می‌دهد. فریده پیش‌تر تمام مسئولیت‌های خانه‌داری را بر عهده داشت. بیماری فرزند منوچهر و درخواست کمک «دخترم داره از دست میره... منو به یه دکتر برسونین» فشارهای پس از طلاق را آشکار می‌کند. فروش حلقه ازدواج توسط منوچهر و دخالت‌های خانواده‌ها، عوامل عینی جدایی‌اند که ارزش‌های سنتی خانواده را به چالش می‌کشند.

ارزش‌های رابطه‌ای، پویایی‌های قدرت را نشان می‌دهند. فریده با خشم و قاطعیت می‌گوید: «تا همین جا هم باهات زندگی کردم برای هفت پشتم بسه، مثل سگ پشیمونم» و با امضای طلاق‌نامه، اقتدار خود را اعمال می‌کند، در حالی که منوچهر به دلیل بیکاری در موضع ضعف است. رئیس دادگاه «طمینان دارید می‌توانید بچه‌ها را خودتان بزرگ کنید؟» تلاش می‌کند ارزش‌های سنتی خانواده را حفظ کند، اما ناکام می‌ماند. مادر و خواهر فریده با گفتن «نه غصه جارو پارو کردن داره» و «غافل تو اون خونه چه جونی کن» جدایی را تشویق می‌کنند و قدرت زنان در خانواده را نشان می‌دهند. پدر فریده با قهر، در انفعال است. مادر منوچهر با سرزنش «از کجا خوردی از همین بی‌عقیدگی‌هات» هویت او را بازتعریف می‌کند. همسایگان با یافتن شغل و تسهیل آشتی، ارزش‌های اجتماعی نوین مبتنی بر همکاری را ترویج می‌دهند.

ارزش‌های بیانی، هویت‌ها و احساسات را بازتاب می‌دهند. منوچهر، با هویت سنتی و سرخورده، می‌گوید: «به حرف زن رفتن آخر عاقبتش اینه» و پشیمانی او از دوری از خانواده، تلاش برای بازگشت به ارزش‌های سنتی خانوادگی را نشان می‌دهد. فریده، خشمگین اما دلتنگ فرزندان، هویتی دوگانه دارد؛ دیالوگ پدرش «دخترم دلت گرفته بود... مطمئن باش شوهرتم

حال تو رو داره» احساسات مادرانه او را برجسته می‌کند. خواهر فریده با «خدا مرگم بده از اونچه می‌ترسیدم سرم اومد» هویتی کنترل‌گر دارد. این احساسات، تنش میان ارزش‌های سنتی و مدرن خانواده را نشان می‌دهند.

در روابط بینامتنی، ارجاع به گفتمان‌های سنتی نقش‌های جنسیتی «آشپزی کار زن است» و گفتمان‌های مدرن استقلال زنان «نه غصه جارو پارو کردن داره» را آشکار می‌کنند، که تقابل ارزش‌های سنتی و نوین خانواده را بازتاب می‌دهند. هژمونی گفتمانی سنتی، که مرد را نان‌آور و زن را خانه‌دار می‌داند، از طریق سرزنش‌های خانوادگی بازتولید می‌شود، اما با طلاق فریده و میانجی‌گری همسایگان تضعیف می‌گردد. ساختارهای قدرت در دخالت‌های زنان خانواده (مادرو خواهر فریده) و انفعال مردان (پدر فریده، منوچهر) دیده می‌شود، که نشان‌دهنده تغییر از اقتدار مردانه سنتی به نفوذ زنان است. فریده با طلاق و همسایگان با ترویج همکاری، در برابر گفتمان سنتی مقاومت می‌کنند و ارزش‌های اجتماعی خانوادگی را به سمت انعطاف‌پذیری سوق می‌دهند.

تحول ارزش‌های اجتماعی خانواده در فیلم از ساختارهای سنتی، که بر نقش‌های جنسیتی ثابت و اقتدار مردانه تأکید دارند، به سمت ارزش‌های مدرن‌تر، مبتنی بر استقلال فردی و همکاری اجتماعی، حرکت می‌کند. طلاق فریده، مقاومت او در برابر نقش خانه‌داری سنتی را نشان می‌دهد، در حالی که آشتی نهایی با میانجی‌گری همسایگان، ارزش‌های نوین همکاری و انعطاف‌پذیری را ترویج می‌کند. این تحول، از طریق تضعیف هژمونی گفتمانی سنتی و بازتولید گفتمان‌های مدرن خانواده فضایی پویا را بازنمایی می‌کند که از محدودیت‌های سنتی به سمت ارزش‌های مبتنی بر مشارکت و حمایت متقابل پیش می‌رود.

تفسیر

فیلم سینمایی *بگذار زندگی‌کنم* بازتاب‌دهنده تضادها و تنش‌های اجتماعی دهه ۶۰ است. در این دهه، خانواده نهاد اصلی حفظ ارزش‌های فرهنگی و درانتقال هنجارها، نقشی محوری دارد و طلاق امری منفی و نشانه شکست در زندگی تلقی است. فیلم به تغییرات اجتماعی، فشارهای تحول‌آفرین بر نقش‌های جنسیتی و ساختار خانواده می‌پردازد و بر اهمیت حفظ خانواده در هر شرایطی تأکید دارد.

۱. گفتمان پدرسالاری در خانواده

اگرچه فیلم نشان می‌دهد فریده برای طلاق اختیار دارد، اما منوچهر در مواجهه با طلاق سعی می‌کند فریده را تحت فشار قرار دهد. این نشان‌دهنده پدرسالاری در خانواده است. فریده تصمیم به جدایی گرفته و پشیمانی‌اش از زندگی با منوچهر به وضوح بیانگر عدم رضایت از زندگی زناشویی است. منوچهر نیز، هرچند از طلاق ناراضی است، اما نشان می‌دهد که مسیر جدایی بدون بازگشت است.

۲. گفتمان اهمیت خانواده و تأثیر منفی طلاق بر کودکان

این گفتمان بر محور نقش اساسی خانواده در سلامت روانی و رشد فرزندان تمرکز دارد. همچنین وابستگی عاطفی کودکان به والدین، به‌ویژه مادر، عاملی کلیدی در تربیت و حمایت از آن‌ها مطرح می‌شود. از سوی دیگر، هشدار مسئول پرونده در دادگاه درباره پیامدهای منفی طلاق بر فرزندان «اطمینان دارید که می‌توانید بچه‌ها را خودتان بزرگ کنید؟» بازتاب‌دهنده نگرانی‌های اجتماعی درباره حفظ ساختار خانواده به‌عنوان محیطی امن و پایدار برای رشد کودکان است. زیرا فروپاشی خانواده می‌تواند تأثیرات عمیق و طولانی‌مدتی بر روان و آینده کودکان داشته باشد.

۳. تأثیر بیکاری بر روابط خانواده و نقش‌های جنسیتی

این گفتمان بر نقش سنتی مرد نان‌آور اصلی خانواده تأکید دارد و نشان می‌دهد که ناتوانی مالی مرد می‌تواند به افزایش فشار روانی و عاطفی در خانواده منجر شود. منوچهر به دلیل بیکاری قادر به تأمین هزینه‌های زندگی نیست و این عامل، ریشه بسیاری از مشکلات و اختلافات میان او و فریده است. فریده که از این شرایط خسته شده است، در دادگاه با خشم می‌گوید: «مثل سگ پشیمونم» فیلم تأثیر مخرب فقر و بیکاری بر روابط زناشویی و فروپاشی خانواده را نشان می‌دهد که مشکلات اقتصادی ارزش‌های خانواده را به چالش می‌کشد.

۴. گفتمان عدم حمایت عاطفی در خانواده

از دیگر محورهای مورد توجه فیلم، نبودن حمایت عاطفی در خانواده است. فریده و منوچهر زن و شوهری که همدلی و تفاهمی با هم ندارند. این عدم همدلی باعث فروپاشی خانواده آن‌ها شده است.

۵. نقش‌های جنسیتی و نابرابری در وظایف خانواده

دهه ۶۰، نقش‌های جنسیتی به شدت تحت تأثیر سنت‌های قدیمی و مذهبی بود. فیلم نشان می‌دهد نابرابری در توزیع مسئولیت‌های خانواده و اقتصادی می‌تواند باعث بحران در خانواده شود. منوچهردرغیاب همسرش قادر به اداره خانه و مراقبت از فرزندان نیست، حتی در پخت‌وپز نیز ناتوان است و با بیان جمله «آشپزی کردن کار زن است، خوب!» به تفکرات سنتی خود اشاره می‌کند. از سوی دیگر، فریده که مدت‌ها بار مسئولیت‌های خانوادگی را به تنهایی به دوش کشیده، از این وضعیت به ستوه آمده او می‌گوید: «مثل سگ پشیمونم» این دیالوگ‌ها نشان‌دهنده نارضایتی از نقش‌های جنسیتی-سنتی است که به زنان تحمیل می‌شود.

تبیین

فیلم بگذار زندگی کنم تصویری انتقادی از تحولات اجتماعی دهه ۶۰ ایران ارائه می‌دهد، دهه‌ای که در آن بازسازی پس از انقلاب و جنگ، تثبیت ارزش‌های رسمی مذهبی، و کنترل اجتماعی شدید بر خانواده، همزمان با بحران‌های اقتصادی و تحولات شهری، به بازتعریف نقش‌های خانوادگی و جنسیتی انجامید.

۱. تداوم پدرسالاری در ساختار خانواده

فیلم ساختار پدرسالارانه‌ای را نشان می‌دهد، که در دهه ۶۰ همچنان در جامعه ایران غالب بود. با وجود اختیار فریده برای طلاق، فشارهای منوچهر به او نشان‌دهنده تلاش برای حفظ اقتدار مردانه است. این گفتمان، ارزش‌های سنتی خانواده را تقویت می‌کند که در آن مرد تصمیم‌گیرنده اصلی تلقی می‌شود. پشیمانی فریده و نارضایتی منوچهر از طلاق، نشان‌دهنده مقاومت در برابر تحولات اجتماعی است که به زنان قدرت انتخاب بیشتری می‌داد. این تضاد بین گفتمان رسمی «خانواده مقدس» و تجربه واقعی زنان از خشونت نمادین^۱ یا فشارهای عاطفی، بخشی از بحران مشروعیت پدرسالاری سنتی در این دهه را منعکس می‌کند.

۲. خانواده نهاد محوری و پیامدهای طلاق بر فرزندان

فیلم با تأکید بر نقش محوری خانواده به‌عنوان نهادی برای رشد و سلامت روانی فرزندان، ارزش‌های سنتی حفظ خانواده را بازنمایی می‌کند. دیالوگ مسئول دادگاه «طمینان دارید که

^۱ Symbolic violence

می‌توانید بچه‌ها را خودتان بزرگ کنید؟» بازتاب‌دهنده نگرانی‌های اجتماعی فروپاشی خانواده است امری که ثبات روانی و اجتماعی کودکان را تهدید می‌کند. این گفتمان، طلاق را عاملی منفی و محل ارزش‌های خانواده معرفی می‌کند و بیان گرمقاومت جامعه در برابر پذیرش طلاق به‌عنوان راه‌حلی مشروع است.

۳. فشارهای اقتصادی و چالش نقش‌های جنسیتی سنتی

فیلم با تمرکز بر بیکاری منوچهر، گفتمان سنتی «مرد نان‌آور» را زیر سؤال می‌برد. دهه ۶۰ با رکود اقتصادی و فشار ناشی از جنگ همراه بود. مرد بیکار، توانایی تأمین معاش را ندارد و این موضوع قدرت نمادین مردانه را به چالش می‌کشد. منوچهر در تأمین نیازهای مادی ناتوان است، و این، منشأ تنش و خشونت روانی در خانواده می‌شود. همچنین فریده به وضوح خسته و سرخورده، از بار عاطفی و اقتصادی زندگی شانه خالی می‌کند. این تصویر، شکاف میان ارزش‌های سنتی (مرد نان‌آور، زن مطیع) و واقعیت اجتماعی را نشان می‌دهد، و در عین حال، ریشه‌های مادی بحران خانواده را برجسته می‌کند.

۴. خلأ عاطفی و فروپاشی همبستگی خانواده

نبود همدلی و تفاهم میان فریده و منوچهر، نشان‌دهنده خلأ عاطفی در خانواده است که به فروپاشی آن منجر شده است. این گفتمان، ارزش‌های سنتی خانواده را که برهمبستگی و حمایت عاطفی استوار است، به چالش می‌کشد. فیلم نشان می‌دهد، بدون حمایت عاطفی، حتی ساختارهای سنتی خانواده نمی‌توانند پایدار بمانند. این موضوع بازتاب‌دهنده تحول در انتظارات اجتماعی از روابط خانواده است که فراتر از نقش‌های سنتی، به دنبال ارتباط عاطفی عمیق‌تر است.

۵. نابرابری جنسیتی و مقاومت در برابر نقش‌های سنتی

فیلم نابرابری‌های جنسیتی در توزیع مسئولیت‌های خانواده را برجسته می‌کند. دیالوگ منوچهر: «آشپزی کردن کار زن است، خوب!» بازتاب‌دهنده ارزش‌های سنتی دهه ۶۰ است که وظایف خانگی را به زنان محدود می‌کرد. در مقابل، خستگی فریده از به دوش کشیدن بار مسئولیت‌ها و بیان ناراضی‌های او «مثل سگ پشیمونم» نشان‌دهنده مقاومت در برابر این نقش‌های تحمیلی است. این گفتمان، تحولات اجتماعی در حال ظهوری را نشان می‌دهد که زنان به تدریج علیه نابرابری‌های جنسیتی و انتظارات سنتی اعتراض می‌کنند.

۳. فیلم سایه‌های غم: تقابل گفتمان سنتی مادری با ارزش‌های مدرن

فیلم *سایه‌های غم* روایت بازتابی از کشمکش میان گفتمان مسلط که مادری را امری زیستی و الزامی اجتماعی می‌داند و تلاش برای بازتعریف آن از طریق مفهومی چون فرزندخواندگی است.

توصیف

فیلم سینمایی *سایه‌های غم* روایت گراشتیاق و علاقه دو خانواده به داشتن نوه است. از منظر ارزش تجربی فیلم بازنمایی واقع‌گرایانه‌ای از بحران ناباروری و تأثیرات آن بر روابط خانوادگی ارائه می‌دهد. گفت‌وگوهایی مانند «چطور میشه بدون نوه زندگی کنیم؟» از مادر محمد، نشان‌دهنده باوری است که فرزندآوری را معیاری برای موفقیت زندگی خانوادگی می‌داند. این بازنمایی، واقعیتی اجتماعی را منعکس می‌کند که در آن ارزش‌های سنتی، مانند تداوم نسل، محور هویت خانوادگی قرار می‌گیرند. با این حال، تحول ارزش‌های اجتماعی خانواده در تصمیم نهایی آذر برای پذیرش فرزندخواندگی «*اونا به یه مادر نیاز دارن، من هم به یه فرزند*» نشان‌دهنده تغییر از ارزش‌های سنتی به سوی ارزش‌های مدرن‌تر، مانند پذیرش مادری غیربیولوژیک، است.

از منظر ارزش رابطه‌ای، گفتمان فیلم روابط قدرت را در تعاملات خانوادگی برجسته می‌کند. دیالوگ مادر محمد، مانند «*نباید اینقدر صبر کنیم، باید راه‌حلی پیدا کنیم*»، تلاش او برای اعمال اقتدار و کنترل بر تصمیمات زوج را نشان می‌دهد، که بیانگر سلسله‌مراتب سنتی خانوادگی است. در مقابل، دیالوگ‌های آذر، مانند «*چرا خدا هیچ وقت ما رو لایق بچه داشتن نمی‌دونه؟*»، جایگاه فرودست او را در این روابط بازتاب می‌دهد، جایی که او خود را مقصر ناکامی در فرزندآوری می‌بیند. پیشنهاد ازدواج مجدد توسط مادر محمد و حتی خود آذر، نشان‌دهنده تسلط ارزش‌های سنتی بر روابط خانوادگی است. با این حال، تصمیم آذر برای پذیرش فرزندخواندگی، نشانه‌ای از مقاومت در برابر این اقتدار و بازتعریف روابط خانوادگی بر اساس ارزش‌های جدید است.

از منظر ارزش بیانی، متن هویت‌های متضاد شخصیت‌ها را آشکار می‌کند. دیالوگ‌هایی مانند «*محمد می‌تونه یه زن دیگه بگیره*» از آذر، بیانگر هویتی است که خود را ناکام در نقش سنتی زنانه می‌بیند. در مقابل، تصمیم او برای پذیرش فرزندخواندگی، هویتی مقاوم و تحول‌یافته را نشان می‌دهد که مادری را فراتر از پیوندهای بیولوژیک تعریف می‌کند. واکنش

مادر محمد به فرزندخواندگی «دیگه چی یک بچه غریبه؟!»، هویت سنتی او را نشان می‌دهد که به ارزش‌های اجتماعی مبتنی بر خون و نسل پایبند است. این تضاد، تحول ارزش‌های اجتماعی خانواده را از هویت‌های سنتی به سوی هویت‌های مدرن‌تر نشان می‌دهد.

روابط بینامتنی در فیلم از طریق ارجاعات ضمنی به گفتمان‌های فرهنگی و اجتماعی قابل شناسایی است. دیالوگ مانند «ما همه چشم‌انتظاریم» به گفتمان‌های فرهنگی گسترده‌تری اشاره دارند که در آن فرزندآوری وظیفه‌های اجتماعی و خانوادگی است. این ارجاعات، فیلم را به گفتمان‌های سنتی در فرهنگ‌های جمع‌گرا متصل می‌کنند که ارزش‌های اجتماعی خانواده و تداوم نسل را در مرکز قرار می‌دهند. درعین حال، پیشنهاد فرزندخواندگی توسط آذر به گفتمان‌های مدرن‌تر ارجاع دارد، که نشان‌دهنده درهم‌آمیختگی گفتمان‌های سنتی و مدرن است.

هژمونی گفتمانی در فیلم از طریق تسلط گفتمان سنتی فرزندآوری بیولوژیک بر روابط خانواده مشهود است. پیشنهاد ازدواج مجدد توسط مادر محمد و حتی پذیرش آن توسط آذر، نشان‌دهنده هژمونی گفتمانی است که فرزندآوری را معیار اصلی خوشبختی و موفقیت خانواده تعریف می‌کند. این گفتمان، از طریق فشارهای خانواده و اجتماعی، به‌عنوان هنجار غالب بازتولید می‌شود. با این حال، تصمیم آذر برای پذیرش فرزندخوانده چالش و مقاومتی در برابر این هژمونی است.

ساختارهای قدرت و ایدئولوژی در فیلم از طریق روابط سلسله‌مراتبی خانواده و ایدئولوژی‌های جنسیتی نشان داده می‌شود. مادر محمد، نماینده نسل قدیم، از طریق دیالوگ‌های دستوری قدرتش را اعمال می‌کند و ایدئولوژی سنتی مبتنی بر تداوم نسل را تقویت می‌کند. این ایدئولوژی، زنان را عمدتاً از طریق توانایی فرزندآوری تعریف می‌کند. با این حال، تصمیم نهایی آذر برای پذیرش فرزندخوانده، این ایدئولوژی جنسیتی را به چالش می‌کشد و نشان‌دهنده مقاومتی در برابر ساختارهای قدرت سنتی است که نقش‌های جنسیتی را محدود می‌کنند.

مقاومت در برابر گفتمان‌های مسلط در فیلم به‌وضوح دیده می‌شود. گفتمان مسلط فرزندآوری بیولوژیک از طریق فشارهای خانواده بازتولید می‌شود. اما تصمیم آذر مقاومتی در برابر این گفتمان است که ارزش‌های اجتماعی در حال تحول را منعکس می‌کند. این انتخاب، گفتمان‌های مدرن‌تری را ترویج می‌کند که خانواده را براساس پیوندهای عاطفی و انتخابی، نه صرفاً بیولوژیک، تعریف می‌کند. این تحول ارزش‌های اجتماعی خانواده، از

ساختارهای سنتی به سوی پذیرش تنوع در مفهوم خانواده، نشان‌دهنده حرکت به سمت گفتمان‌های فراگیرتر است.

تفسیر

محور اصلی فیلم سینمایی *سایه های غم* فرزندآوری است. در دهه ۱۳۶۰ فرزندآوری ارزشی اجتماعی و حتی شرط دوام ازدواج بود. بحران نداشتن فرزند و فشارهای اجتماعی ناشی از آن، روابط عاشقانه زوجین را تحت‌الشعاع قرار می‌داد و می‌توانست حتی به جدایی زوجین منجر شود. فیلم نشان می‌دهد فرزندآوری توقعی اجتماعی و خانوادگی تلقی می‌شد و تلاش خانواده‌ها برای فرزندآوری، انعکاس ارزش‌های سنتی جامعه ایرانی است.

۱. گفتمان فشار اجتماعی نازایی

ارزش اجتماعی زنان در این دوره با توانایی آنها در فرزندآوری و تأمین نسل آینده خانواده گره خورده بود. این موضوع در گفتگوی *آذر* به خوبی بازتاب پیدا می‌کند، جایی که پیشنهاد می‌کند محمد با زنی دیگر ازدواج کند تا فرزندى به دنیا بیاورد نشان می‌دهد. زنان در جامعه آن دوران مجبور بودند حتی اگر خودشان قادر به داشتن فرزند نبودند، راه‌حلی برای تأمین این نیاز اجتماعی پیدا کنند.

۲. گفتمان ارزش‌های اجتماعی فرزندآوری

در دهه ۶۰، فرزندآوری ارزشی اجتماعی و حتی شرط دوام ازدواج در نظر گرفته می‌شد. بحران نداشتن فرزند و فشارهای اجتماعی ناشی از آن، روابط عاشقانه *آذر* و محمد را تحت‌الشعاع قرار داده حتی منجر به بحران‌های خانوادگی و جدایی آنها شده است. تلاش خانواده‌ها برای فرزندآوری، انعکاس ارزش‌های سنتی جامعه ایرانی است که در آن فرزندآوری از مهم‌ترین معیارهای حفظ پیوند خانوادگی است. مادر محمد می‌گوید: «ما همه چشم‌انتظاریم، چطور میشه بدون نوه زندگی کنیم؟» این دیالوگ نشان‌دهنده اهمیت است که جامعه بر نهاد خانواده و نسل‌داری دارد.

۳. چالش فرهنگی پذیرش فرزندخواندگی

جامعه دهه ۶۰ ایران بر اهمیت پیوندهای خونی تأکید داشت و فرزندخوانده را جایگزین مناسبی برای فرزند زیستی نمی‌پذیرفت. مادر محمد: «آدم پسر داشته باشه مثل شاخ و شمشاد، اون وقت مردم چی میگن!» پدر محمد: «تمام شیرینی نوه به اینه که آدم می‌دونه بچه، بچه

خودشه.» این دیالوگ‌ها بر اهمیت فرزند پسر و نوهی خودشان تأکید می‌کند. دیالوگ مادر محمد بازتاب تفکری است که جامعه سنتی نسبت به نقش مرد و فرزندآوری داشته است، جایی که فرزند پسر نشانه‌ای از قدرت و موفقیت خانواده محسوب می‌شود.

مادر محمد: «تازه بچه‌ای که سر و شکلش به هیچ کدوم از ما نرفته باشه، مگه می‌تونه جای نوه ما رو بگیره؟! این دیالوگ‌ها نشان می‌دهند که در فرهنگ سنتی، فرزند زیستی نه تنها ادامه‌دهنده نسل، بلکه نمادافتخار خانواده در نظر گرفته می‌شد و فرزندخواندگی جایگزین ناکامل و نامطلوب تلقی می‌شد. اما آذر تصمیم می‌گیرد دختری به فرزندخواندگی بپذیرد. این موضوع نشان‌دهنده تقابل بین سنت و مدرنیته در جامعه است. فرزندخواندگی راه‌حلی نوین و غیرمرسوم است که با مقاومت‌های فرهنگی و اجتماعی خانواده‌ها نیز مواجه است.

تبیین

محور اصلی فیلم سینمایی *سایه‌های غم*، تقابل بین سنت و مدرنیته است. این تقابل به‌ویژه در بستر خانواده و مسائلی چون فرزندآوری و فرزندخواندگی بروز می‌کند. جامعه سنتی ایران با تأکید بر نقش‌های سنتی خانواده، انتظاراتی را بر دوش زنان و مردان تحمیل می‌کند که پیروی از آنها به معنای حفظ جایگاه اجتماعی و خانوادگی است.

۱. بازنمایی گفتمان مسلط: فرزندآوری به‌مثابه ارزش اجتماعی و فرهنگی

در دهه ۶۰، ارزش اجتماعی زنان به شدت با نقش مادری و توانایی فرزندآوری گره خورده بود. این گفتمان، ریشه در ساختارهای قدرت سنتی و پدربسالارانه جامعه ایرانی دارد که هویت زنان را در چارچوب تولید نسل و حفظ خانواده تعریف می‌کرد. پیشنهاد آذریه محمد برای ازدواج با زنی دیگر، بازتاب هژمونی فرهنگی‌ای است که نازایی را نه تنها نقصی شخصی، بلکه شکستی اجتماعی برای زن تلقی می‌کرد. این گفتمان، زنان را تحت فشار قرار می‌داد تا حتی به قیمت فداکاری‌های عاطفی، انتظارات اجتماعی را برآورده کنند. این گفتمان نشان‌دهنده بازتولید روابط قدرت جنسیتی است که در آن زنان برای حفظ جایگاه اجتماعی خود، مجبور به پذیرش نقش‌های سنتی و ایثارگرایانه بودند. این فشار اجتماعی، نتیجه ایدئولوژی مسلط دهه ۶۰ است که خانواده و نسل را محور هویت اجتماعی قرار می‌داد.

۲. گفتمان فشار اجتماعی و هویت زنانه

فرزندآوری در دهه ۶۰ ایران ارزشی بنیادین و شرط بقای پیوند خانوادگی تلقی می‌شد. این گفتمان، ریشه در ساختارهای سنتی و فرهنگی جامعه ایرانی داشت که خانواده را نه تنها واحدی عاطفی، بلکه یک نهاد اجتماعی و اقتصادی می‌دانست. دیالوگ مادر محمد «ما همه چشم‌انتظاریم، چطور میشه بدون نوه زندگی کنیم؟» بازتاب‌دهنده این ایدئولوژی است که فرزندآوری، به‌ویژه فرزند پسر، نشانه‌ای از تداوم و قدرت خانواده در نظر گرفته می‌شد. این گفتمان نشان‌دهنده بازتولید هژمونی فرهنگی‌ای است که ارزش‌های سنتی را تقویت می‌کرد و هرگونه انحراف از این ارزش‌ها را تهدیدی برای نظم اجتماعی و خانوادگی می‌دید.

۳. تقابل گفتمان سنت و مدرنیته: فرزندخواندگی

فیلم به چالش پذیرش فرزندخواندگی نیز می‌پردازد. در جامعه‌ای که پیوندهای خونی و هویت خانوادگی اهمیت محوری دارند، پذیرش فرزندخوانده به‌مثابه کنشی مدرن با مقاومت گفتمانی شدید روبه‌رو می‌شود. جملاتی چون «بچه‌ای که سر و شکلش به هیچ‌کدوم از ما نرفته باشه...» نشان‌دهنده بازتولید گفتمان خونی‌محور هستند؛ جایی که نوه، نه به‌خاطر پیوند عاطفی، بلکه به دلیل استمرار ژنتیکی، ارزشمند شمرده می‌شود. آذر اما با پذیرش فرزندخوانده، در برابر این گفتمان مقاومت می‌کند و به بازتعریف نقش زنانه و مادری در قالبی مدرن می‌پردازد.

۴. فیلم سینمایی در آرزوی ازدواج: گفتمان تقابل سنت و مدرنیته

م‌شاءالله خان نماینده گفتمان پدرسالار سنتی تلاش دارد کنترل زندگی فرزندش را در دست داشته باشد. این گفتمان، مبتنی بر اقتدار بی‌چون‌وچرای پدر و تعیین سرنوشت فرزندان بدون توجه به خواسته‌های آن‌هاست. در مقابل، مادر جهانگیر نماینده گفتمان مدرن تلاش می‌کند جهانگیر را از این سلطه خارج کند. در اینجا، با یک گفتمان رقیب مواجه‌ایم که در پی واژگون‌سازی نظم سنتی است.

توصیف

ارزش‌های تجربی: فیلم در آرزوی ازدواج واقعیت‌های اجتماعی مانند مشکلات اقتصادی، اهمیت شغل پایدار (شغل دولتی)، و موانع ازدواج به دلیل نبود استقلال مالی را بازنمایی می‌کند که نشان‌دهنده تحول ارزش‌های اجتماعی خانواده از تأکید بر ثبات سنتی به سوی پذیرش

چالش‌های اقتصادی مدرن است. دیالوگ پدرناهدید «با حقوق کارمندی چرخ زندگی نمی‌چرخه» کاهش ارزش مشاغل دولتی در اقتصاد کنونی را نشان می‌دهد، در حالی که تأکید پدر جهانگیر بر شغل به‌عنوان پیش‌نیاز ازدواج «تا دستش تو جیب خودش نرفته من با پیش نمی‌گذارم» واقعیتی اجتماعی را بازتاب می‌دهد که استقلال مالی همچنان معیار کلیدی برای تشکیل خانواده است، اما با نقدهایی از سوی نسل جوان مواجه شده که نشان‌دهنده تغییر در ارزش‌های اجتماعی خانواده به سمت خودمختاری است.

ارزش‌های رابطه‌ای: روابط قدرت بین نسل‌ها و جنسیت‌ها در متن برجسته است و تحول ارزش‌های اجتماعی خانواده را در مذاکره بین اقتدار سنتی و استقلال مدرن نشان می‌دهد. پدر جهانگیر با تأکید بر شغل دولتی «می‌خوام پسرمو در اداره‌ای شرکت یه جای آبرومند دست به کارش کنم» اقتدار سنتی خود را اعمال می‌کند، اما مادر جهانگیر با گفتن «بزار شغل آیندشو خودش انتخاب کنه» از استقلال فرزندش دفاع می‌کند، که نشانه‌ای از تغییر ارزش‌های اجتماعی خانواد به سمت پذیرش استقلال فردی است. دیالوگ‌های پدرناهدید با جهانگیر «کار و بار پیدا کردی؟ سرمایه‌شو جور کردی؟» جایگاه او را به‌عنوان دروازه‌بان اجتماعی نشان می‌دهد که صلاحیت جهانگیر را برای ازدواج ارزیابی می‌کند، اما این ارزیابی نیز در بستر تحول ارزش‌های خانواده قرار دارد که به تدریج به سمت انعطاف‌پذیری بیشتر در معیارهای ازدواج حرکت می‌کند.

ارزش‌های بیانی: هویت‌های متضاد سنتی و مدرن در دیالوگ‌ها نمود می‌یابند و نشان‌دهنده تحول ارزش‌های اجتماعی خانواده هستند. جهانگیر با گفتن «سرباز منقضی جهانگیر افشاریان از این لحظه در خدمت شماست» هویتی مصمم را ارائه می‌دهد که پایان سربازی را نقطه عطفی برای شروع زندگی جدید می‌داند، نشان‌دهنده ارزش‌های مدرن جوانی است که به دنبال تحقق خواسته‌های شخصی اش است. در مقابل، پدر جهانگیر با تأکید بر «زندگی با وقار» هویت سنتی خود را تثبیت می‌کند که ریشه در ارزش‌های گذشته دارد. ناھید با اشاره به ادامه تحصیل، هویتی مدرن را نشان می‌دهد که با ارزش‌های سنتی خانواده‌اش در تضاد است و نشان‌دهنده تغییر ارزش‌های اجتماعی خانواده به سمت اهمیت تحصیل و برابری جنسیتی است. اقدام جهانگیر در دادن دسته‌گل به ناھید از طریق واسطه نیز هویتی را بازتاب می‌دهد که در چارچوب محدودیت‌های فرهنگی عمل می‌کند، اما این محدودیت‌ها در حال کم‌رنگ شدن هستند، که نشانه‌ای از تحول ارزش‌های اجتماعی خانواده به سوی پذیرش روابط آزادتر است.

روابط بینامتنی: فیلم از گفتمان‌های موجود در فرهنگ ایرانی وام می‌گیرد و آن‌ها را در بستر تحول ارزش‌های اجتماعی خانواده بازآفرینی می‌کند. تأکید بر شغل دولتی به گفتمان‌های تاریخی درباره ثبات اقتصادی و پرستیژ اجتماعی اشاره دارد که در فرهنگ عامه و رسانه‌های ایرانی بازتاب یافته و بخشی از ارزش‌های سنتی خانواده بود، اما نقد این گفتمان توسط پدر ناهید نشان‌دهنده تغییر این ارزش‌ها به سمت پذیرش تنوع در مسیرهای شغلی است. محدودیت‌های ارتباط بین دختر و پسر قبل از ازدواج به گفتمان‌های سنتی عرفی و مذهبی اشاره دارد که در متون ادبی و فیلم‌های ایرانی بازتولید شده‌اند، اما اقدام جهانگیر نشان‌دهنده مقاومت در برابر محدودیت‌ها و تحول تدریجی ارزش‌های خانواده به سمت پذیرش روابط مدرن‌تر است.

گفتمان سنتی ازدواج، که شغل و استقلال مالی مرد را پیش‌نیاز تشکیل خانواده می‌داند، گفتمان هژمونیک در فیلم است و ریشه در ارزش‌های سنتی خانواده دارد. این گفتمان در دیالوگ «تا دستش تو جیب خودش نرفته من با پیش نمی‌کنارم» بازتولید می‌شود. با این حال، گفتمان‌های مدرن، مانند تمایل جهانگیر به شغل آزاد و استقلال، و تأکید ناهید بر تحصیل، به چالش کشیدن این هژمونی را نشان می‌دهند و نشان‌دهنده تحول ارزش‌های اجتماعی خانواده به سمت ارزش‌های مدرن‌تر هستند.

ساختارهای قدرت از طریق روابط بین‌نسلی و جنسیتی آشکار می‌شوند و با تحول ارزش‌های اجتماعی خانواده درهم‌تنیده‌اند. ایدئولوژی سنتی مبتنی بر مردسالاری و نقش محوری مرد به‌عنوان نان‌آور در فیلم آمده است. این ایدئولوژی با ارزش‌های سنتی خانواده هم‌خوان است که مرد را مسئول تأمین مالی می‌داند. در مقابل، مقاومت مادر جهانگیر و تأکید ناهید بر تحصیل، نفوذ ایدئولوژی‌های مدرن‌تر را نشان می‌دهد که بر استقلال فردی و برابری جنسیتی تأکید دارند و نشانه‌ای از تحول ارزش‌های اجتماعی خانواده به سمت کاهش اقتدار مردسالارانه و پذیرش نقش‌های برابرتر است.

تفسیر

۱. گفتمان پدرسالاری در خانواده

خانواده‌های سنتی، پدرسالاری نقش اصلی در ساختار خانواده دارد. ماشاءالله خان نقشی محوری در تصمیم‌گیری‌های مربوط به آینده، جهانگیر، به عهده دارد. او در نظر دارد جهانگیر شغلی

در اداره دولتی پیدا کند و بواسطه این شغل ازدواج کند. ماشاءالله خان: «حالا دیگه می‌تونم توی اداره مومن استخدام کنم» که نشان دهنده کنترل پدر بر مسریپر است. اقتدار پدرسالارانه به وضوح بیانگر ایدئولوژی سنتی جامعه ایرانی است که در آن، پدر همچنان جایگاه مرکزی در امور خانوادگی دارد. اما مادر جهانگیر، نماینده تغییر، با گفتن «خودش می‌گه دوست نداره کارمند اداره بشه، تو هم بی‌خود اصرار نکن» از استقلال پسرش حمایت می‌کند و چالش از استقلال پسرش حمایت می‌کند و چالش با پدرسالاری را نشان می‌دهد.

۲. گفتمان اهمیت اشتغال در ازدواج

از نظر سنتی، داشتن شغل مناسب از شروط اصلی ازدواج و تشکیل خانواده است. پدر ناهید/ز جهانگیر می‌پرسد: «کار و بار پیدا کردی؟» نشان دهنده اهمیت اشتغال و استقلال مالی در نظام اجتماعی سنتی است. شغل نه تنها برای تأمین معیشت ضروری است، بلکه عاملی برای ارزیابی موقعیت اجتماعی فرد نیز عمل می‌کند. همچنین، فیلم با اشاره به مشکلات اقتصادی و کاهش ارزش مشاغل دولتی نشان می‌دهد که ارزش‌های مرتبط با شغل نیز در حال تغییر هستند. پدر ناهید: «لان وضع با گذشته فرق کرده، با حقوق کارمندی چرخ زندگی نمی‌چرخه.» این دیالوگ نشان دهنده بحران اقتصادی و انتقاد از وضعیت موجود است که دیگر مشاغل دولتی پاسخگوی نیازهای معیشتی افراد نیست.

۳. گفتمان ارزش اجتماعی تحصیلات

تحصیلات ارزش اجتماعی مدرن در فیلم است. در حالی که جهانگیر تمایلی به ادامه تحصیل ندارد، پدر ناهید نماینده نگرش مدرن‌تر، به اهمیت تحصیلات در موفقیت و آینده بهتر تأکید می‌کند. پدر ناهید: «حالا که به سلامتی سربازیتون تموم شده، قصد ندارین برین دانشگاه؟» این دیالوگ، نشان دهنده ارزش‌گذاری جامعه برای تحصیلات به عنوان ابزاری برای پیشرفت اجتماعی و اقتصادی است. این نگرش مدرن در مقابل نگرش سنتی جهانگیر که معتقد است نیازی به ادامه تحصیل ندارد.

۴. تغییر در گفتمان سنتی ازدواج

در جامعه سنتی ایران، روابط عاشقانه پیش از ازدواج محدود بود. جهانگیر با واسطه، دسته‌گلی به ناهید می‌دهد که این عمل، نشان دهنده محدودیت‌های اجتماعی در ایجاد ارتباط پیش از ازدواج

است. وجود این رابطه عاشقانه، حتی به صورت غیرمستقیم، نشان‌دهنده تغییرات اجتماعی در پذیرش روابط پیش از ازدواج است و به نوعی مدرن‌سازی تدریجی روابط عاشقانه در جامعه سنتی اشاره است.

۵. گفتمان حمایت سنتی خانواده از جوانان

خانواده‌ها در دهه ۶۰ همچنان نقش حمایتی در ازدواج و تشکیل خانواده جوانان دارند. در شرایطی که جهانگیر نمی‌تواند به تنهایی مسائل اقتصادی اش را حل کند، خانواده‌اش تلاش می‌کنند تا با حمایت‌های مالی و فروش وسایل خانه، به او کمک کند تا زندگی اش را آغاز کند. این موضوع نشان‌دهنده حمایت خانواده از جوانان و ادامه نقش خانواده به صورت نهادی حمایتی در جوامع سنتی است.

تبیین

۱. اقتدار پدرسالارانه و ظهور استقلال فردی در خانواده

گفتمان پدرسالاری در فیلم از طریق نقش محوری *ماشاءالله خان* در تصمیم‌گیری برای آینده جهانگیر بازنمایی می‌شود. دیالوگ او «حالا دیگه می‌تونم توی اداره‌مون استخدام کنم» اقتدار پدرسالارانه بخشی از ایدئولوژی سنتی خانواده ایرانی در دهه ۶۰ نشان می‌دهد، دوره‌ای که ساختارهای پدرسالارانه به دلیل تأکید بر ارزش‌های سنتی پس از انقلاب اسلامی تقویت شده بودند. این گفتمان، روابط قدرت سلسله‌مراتبی را در خانواده بازتولید می‌کند، جایی که پدرتصمیم‌گیر اصلی در امور فرزندان، به‌ویژه در زمینه شغل و ازدواج، عمل می‌کند. با این حال، مقاومت مادر جهانگیر «خودش می‌گه دوست نداره کارمند اداره بشه، تو هم بی‌خود اصرار نکن» نشانه‌ای از چالش با این اقتدار و ظهور ارزش‌های مدرن مبتنی بر استقلال فردی است. در دهه ۶۰، تحت تأثیر تغییرات اجتماعی مانند افزایش آگاهی زنان و نفوذ تدریجی گفتمان‌های مدرن، برخی خانواده‌ها به سمت پذیرش استقلال بیشتر فرزندان حرکت کردند. این گفتمان نشان‌دهنده گذار تدریجی خانواده‌های ایرانی از اقتدار سنتی به پذیرش ارزش‌های جدید است، هرچند ساختارهای پدرسالارانه همچنان غالب بودند.

۲. نقش محوری اشتغال در هنجارهای ازدواج و چالش‌های اقتصادی دهه ۶۰

این گفتمان در دیالوگ پدر ناهید «کار و بار پیدا کردی؟» و انتقاد او از مشاغل دولتی «با حقوق کارمندی چرخ زندگی نمی‌چرخه» بازنمایی می‌شود، به نقش کلیدی ثبات اقتصادی در

هنجارهای سنتی ازدواج در دهه ۶۰ اشاره دارد. در این دوره، که اقتصاد ایران تحت تأثیر جنگ و تحریم‌ها قرار داشت، شغل پایدار، به‌ویژه مشاغل دولتی، معیاری برای صلاحیت ازدواج و جایگاه اجتماعی اهمیت داشت. این گفتمان، هژمونی ارزش‌های مبتنی بر امنیت اقتصادی را بازتولید می‌کند، اما انتقاد از ناکارآمدی مشاغل دولتی نشان‌دهنده تأثیر بحران‌های اقتصادی دهه ۶۰، مانند تورم و کمبود منابع، بر ارزش‌های اجتماعی خانواده است. این چالش‌ها، که به کاهش ارزش مشاغل دولتی و ظهور گفتمان‌های مدرن مانند ترجیح شغل آزادمنجر شد، نشان‌دهنده بازنگری در معیارهای سنتی ازدواج است. فیلم از این طریق، تنش بین انتظارات سنتی و واقعیت‌های اقتصادی دهه ۶۰ و سازگاری ارزش‌های اجتماعی خانواده با شرایط جدید را نشان می‌دهد.

۳. ارزش تحصیلات و تضاد نسلی

دیالوگ پدر ناهید «قصه ندارین برین دانشگاه؟» ارزش اجتماعی تحصیلات را به‌عنوان گفتمانی مدرن بازنمایی می‌کند که در دهه ۶۰، تحت تأثیر سیاست‌های آموزشی پس از انقلاب و تأکید بر توسعه فرهنگی، به‌عنوان ابزاری برای تحرک اجتماعی اهمیت یافت. با این حال، پاسخ جهانگیر «ذهن آماده برای درس خوندن ندارم» نشان‌دهنده مقاومت نسل جوان در برابر این ارزش است که می‌تواند تحت تأثیر شرایط اقتصادی دهه ۶۰، مانند بیکاری فارغ‌التحصیلان و اولویت معیشت بر تحصیل، باشد. این تضاد، نشان‌دهنده تحول ارزش‌های اجتماعی خانواده در دهه ۶۰ است، جایی که تحصیلات به‌عنوان ارزشی مدرن ترویج می‌شد، اما با واقعیت‌های اقتصادی و اجتماعی، مانند محدودیت‌های بازار کار، مواجه بود. فیلم از این طریق، تنش بین گفتمان‌های مدرن آموزشی و اولویت‌های عملی نسل جوان را در بستر دهه ۶۰ نشان می‌دهد.

۴. تحول هنجارهای ازدواج

گفتمان سنتی ازدواج در فیلم از طریق محدودیت‌های روابط پیش از ازدواج، مانند اقدام غیرمستقیم جهانگیر در دادن دسته‌گل به ناهید، بازنمایی می‌شود. در دهه ۶۰، هنجارهای جنسیتی سنتی که روابط عاشقانه پیش از ازدواج را محدود می‌کردند، به دلیل تأکید بر ارزش‌های اسلامی و فرهنگی پس از انقلاب، بسیار پررنگ بودند. با این حال، وجود رابطه عاشقانه، حتی به‌صورت غیرمستقیم، نشانه‌ای از تغییرات اجتماعی و پذیرش تدریجی روابط

عاشقانه در برخی خانواده‌هاست. این تحول، تحت تأثیر نفوذ تدریجی گفتمان‌های مدرن و افزایش آگاهی اجتماعی، نشان‌دهنده بازتعریف هنجارهای ازدواج در دهه ۶۰ است.

۵. حمایت سنتی خانواده در برابر فشارهای اقتصادی

حمایت خانواده از جهانگیر در تأمین نیازهای اقتصادی برای ازدواج، مانند فروش وسایل خانه، گفتمان سنتی حمایت خانواده از جوانان را بازنمایی می‌کند. در دهه ۶۰ این گفتمان، خانواده را نهادی حمایتی در جوامع سنتی معرفی می‌کند که نقش کلیدی در تشکیل خانواده جدید دارد. این حمایت، بازتولیدکننده ارزش‌های سنتی است که خانواده را مسئول تضمین آینده فرزندان می‌داند. با این حال، وابستگی جهانگیر به حمایت خانواده، در کنار چالش‌های اقتصادی او، نشان‌دهنده تنش بین این گفتمان سنتی و واقعیت‌های اقتصادی دهه ۶۰ است که استقلال مالی جوانان را دشوار کرده‌اند. فیلم از این طریق، تداوم نقش حمایتی خانواده را در کنار فشارهای اقتصادی دهه ۶۰ نشان می‌دهد و تحول ارزش‌های اجتماعی خانواده را در مواجهه با تغییرات اجتماعی نشان می‌دهد.

نتیجه‌گیری کلی

در دهه ۱۳۶۰، خانواده در ایران تحت فشار تحولات اجتماعی-سیاسی گسترده‌ای قرار داشت. انقلاب اسلامی، جنگ تحمیلی، بحران اقتصادی، کنترل اجتماعی شدید و تثبیت ایدئولوژی دینی رسمی، همزمان نهاد خانواده را به کانون بازتولید ارزش‌های سنتی و میدان چالش و تغییر بدل کرد. تحلیل گفتمان فیلم‌های این دوره (بر پایه مدل فرکلانف) نشان می‌دهد که این آثار نه فقط بازتاب، بلکه صحنه مبارزه معنایی و هژمونیک بر سر تعریف خانواده، نقش‌ها و ارزش‌های اجتماعی بودند.

در فیلم سینمایی **مترسک**، خانواده نهادی مقدس معرفی می‌شود که ازدواج مجدد پدر را امری مشروع و حتی ضروری برای حفظ انسجام خانوادگی می‌داند. این بازتولید گفتمان اسلامی-سنتی با تأکید بر نقش‌های جنسیتی (مادر محور عاطفی و خانه‌داری، پدر نان‌آور منفعل) همراه است. اما بحران مرگ مادر، ناتوانی پدر و الزام کودک برای جایگزینی نقش بزرگسال، شکاف درنظم سنتی را نشان می‌دهد و زمینه‌ساز ارزش‌های جدیدی مانند همبستگی اجتماعی محلی و پذیرش نقش نامادری دلسوز می‌شود. این تحول گفتمانی با یافته‌های **عباس‌زاده (۱۳۹۹)** همخوان است که تأکید کرده نوسازی، فردگرایی و مساوات‌طلبی جنسیتی

باعث تحول تدریجی ارزش‌های سنتی به مدرن می‌شود، هرچند این تحولات در نسل‌های مختلف شدت متفاوت دارد. بحران نقش‌های جنسیتی در مترسک مصداق همان مقاومت‌های درونی در برابر نظم سنتی است که عباس‌زاده از آن سخن گفته است.

در **بگذار زندگی کنم**، فیلم با واقع‌گرایی بحران اقتصادی، بیکاری مرد، و نقش سنتی مرد *نان‌آور* را به چالش می‌کشد. طلاق فریده و مطالبه استقلال او مقاومت علیه خشونت نمادین و نقش خانه‌داری تحمیلی را نشان می‌دهد. اما همزمان فیلم بر پیامدهای منفی طلاق برای کودکان و لزوم حمایت اجتماعی تأکید می‌کند، که کشاکش میان ارزش‌های سنتی حفظ خانواده و ارزش‌های مدرن استقلال فردی را بازتاب می‌دهد. این وضعیت دقیقاً به یافته‌های **باقری (۱۴۰۱)** اشاره دارد که نشان داده سلسله‌مراتب ارزش‌های خانواده از دهه ۶۰ تا ۹۰ دچار تغییرات قابل توجهی شده است. فریده و منوچهر نمایندگان دو قطب این تغییرند: زن خواهان استقلال و مرد گرفتار در بحران اقتدار سنتی. همچنین، تأکید فیلم بر دخالت خانواده‌ها و کنترل جمعی یادآور آن است که خانواده دهه ۶۰، به‌عنوان نهادی محافظ ارزش‌های مسلط، با مقاومت علیه تحولات فردگرایانه روبه‌رو بوده است.

در فیلم سینمایی **سایه‌های نم**، بحران ناباروری و فشار خانواده برای ازدواج مجدد شوهر، بازتولیدکننده هژمونی گفتمان سنتی فرزندآوری زیستی است. این فیلم به‌خوبی نشان می‌دهد چگونه ارزش‌های اجتماعی خانواده در خصوص زنان در دهه ۶۰ به توانایی آنها در مادری زیستی گره خورده و ساختارهای قدرت خانوادگی زنان را وادار به پذیرش نقش‌های ایثارگرانه می‌کند. تصمیم‌آذر برای پذیرش فرزندخواندگی نوعی مقاومت گفتمانی است که مادری را بر اساس پیوندهای عاطفی و انتخابی بازتعریف می‌کند. این تحول، به‌طور مستقیم با نتایج **لبیبی (۱۳۹۲)** مرتبط است که شش عامل از جمله تغییر معنای سنتی زندگی خانوادگی، غلبه الگوهای جدید همسرگزینی و تضعیف باورهای دینی را از دلایل تحول ارزش‌های خانواده دانسته است. فیلم دقیقاً این تنش را بازنمایی می‌کند: مقاومت در برابر گفتمان هویت‌محور و تلاش برای تعریف تازه‌ای از مادری، هرچند با فشار سنتی شدید روبه‌روست. همچنین، این چالش در **سایه‌های نم** با یافته‌های **گیل و راییت (۱۹۹۹)** نیز همسوست که خانواده هسته‌ای سنتی را ساختاری تاریخی-اجتماعی می‌دانند که باید دگرگون شود و تنوع شکل‌های خانواده‌ها/ز جمله فرزندخواندگی) به رسمیت شناخته شود.

در فیلم سینمایی *در آرزوی ازدواج*، اقتدار پدرسالارانه و تأکید بر شغل دولتی پیش شرط ازدواج، بازتولید ارزش‌های سنتی، ثبات اقتصادی و کنترل خانواده در دهه ۶۰ است. همزمان، مقاومت نسل جوان در قالب استقلال شغلی، تأکید بر تحصیلات و حق انتخاب فردی، نشان‌دهنده نفوذ تدریجی گفتمان‌های مدرن به درون خانواده سنتی است. این کشاکش به‌خوبی با یافته‌های **عباس‌زاده (۱۳۹۹)** درباره اثر نوسازی، تحصیلات و فردگرایی بر تحول ارزش‌های خانواده منطبق است. همچنین، تأکید فیلم بر مشکلات اقتصادی و نقش حمایتی خانواده در تأمین هزینه‌های ازدواج به یافته‌های **نیازی (۱۳۹۹)** هم نزدیک است که پیش‌بینی کرده خانواده ایرانی در دهه‌های اخیر با تغییرات عمیق و کاهش قدرت سنتی خود مواجه خواهد شد و روابط و نقش‌هایش دگرگون خواهد شد. این وابستگی اقتصادی نسل جوان به خانواده، همراه با مقاومت در برابر پدرسالاری، نشانگر همان گذار تدریجی و پرتنش است.

در مجموع، این فیلم‌ها از منظر تحلیل گفتمان، صحنه مبارزه معنایی میان گفتمان مسلط سنتی (پدرسالاری، قداست ازدواج، نقش‌های جنسیتی، فرزندآوری زیستی، حمایت جمعی مذهبی) و گفتمان‌های نوظهور (استقلال فردی، برابری جنسیتی، پذیرش نقش‌های جدید، بازتعریف مادری و خانواده) را نشان می‌دهند. همان‌گونه که پیشینه تحقیق تأیید می‌کند، این تحولات ارزشی نه به‌صورت گسست ناگهانی، بلکه از طریق مقاومت، مذاکره، تنش و بازتعریف تدریجی شکل گرفته است و خانواده دهه ۶۰ نهادی است که همزمان نقش محافظ ارزش‌های رسمی و میدان چالش و تغییر را ایفا می‌کند، و سینمای این دوره این وضعیت پیچیده، متناقض و در حال گذار را با جزئیات و دقت بازنمایی کرده و مستند ساخته است.

منابع

- آقاگل‌زاده، فردوس (۱۳۸۵). *تحلیل گفتمان انتقادی*. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- باقری، محمد امین؛ سیف‌اللهی، سیف‌الله؛ شهبازی، مظفر الدین؛ باصری، علی (۱۴۰۱). بررسی مؤثر عوامل بر تغییر ارزش‌های اجتماعی حاکم بر خانواده‌های شهر اراک از شروع انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ تا کنون. *دوفصلنامه علمی پژوهشی پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی دانشکده علوم انسانی اسلامی و قدرت نرم دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین (ع)* ۲۵۵-۲۸۴.
- بشیر، حسین (۱۳۹۹). *روش عملیاتی تحلیل گفتمان*. تهران: انتشارات سروش.
- راودراد، اعظم (۱۳۹۱). *جامعه‌شناسی سینما و سینمای ایران*. تهران: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

- عباس زاده، محمد؛ آقایی هیر، توکل؛ علیزاده اقدم، محمدباقر؛ عدلی پور، صمد (۱۳۹۹). تحولات نهاد خانواده در فرایند نوسازی و تأثیر آن بر سیاست گذاری ایران در حوزه خانواده. *فصلنامه علمی مطالعات فرهنگ ارتباطات*، ۱۹۲-۱۶۱.
- فرکلاف، نورمن (۱۳۷۹). *تحلیل انتقادی گفتمان*. ترجمه فاطمه شایسته پیران و دیگران. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
- لبیعی، محمد (۱۳۹۲). نگرشی نوین به تحول ارزش‌های خانوادگی در ایران. *ماهنامه کتاب ماه علوم اجتماعی*، ۳۹-۳۲.
- محسنی، محمدجواد (۱۳۹۱). جستاری در نظریه و روش تحلیل گفتمان فرکلاف. *معرفت فرهنگی و اجتماعی*، ۸۶-۶۳.
- محمدی، جمال و بیچرانلو، عبدالله (۱۳۹۲). تحلیل روایی دگرگونی ارزش‌ها، هویت‌ها و سبک‌های زندگی در سینمای بعد از انقلاب. *پژوهشنامه انتقادی علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*، ۱۱۳-۸۷.
- مدیری، فاطمه (۱۳۹۷). گونه‌های مختلف ارزش‌های خانوادگی و همبسته‌های اقتصادی-اجتماعی آن در شهر تهران. *مجله جامعه‌شناسی کاربردی*، ۱۶۶-۱۴۷.
- نیازی، محسن؛ مزروعی نصرآبادی، اسماعیل؛ آقابزرگی زاده، شیوا (۱۳۹۹). آینده‌پژوهی تغییر ارزش‌های خانواده در ایران با استفاده از رویکرد تحلیل لایه‌ای علی. *فصلنامه علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی*، ۱۰۲-۷۱.
- یورگنسن، ماریان؛ فیلیپس، لوئیز (۱۳۹۴). *نظریه و روش در تحلیل گفتمان*. ترجمه هادی جلیلی. تهران: نشر نی.

- Abbaszadeh, Mohammad; Aghayari Hir, Tavakkol; Alizadeh Aghdam, Mohammad Bagher; Adlipour, Samad (2020). Transformations of the Family Institution in the Process of Modernization and Its Impact on Iran's Family Policy-Making. *Quarterly Journal of Cultural-Communication Studies*, 161-192. (In Persian)
- Aqagolzadeh, Ferdows (2006). *Critical Discourse Analysis*. Tehran: Scientific and Cultural Publishing Company. (In Persian)
- Bagheri, Mohammad Amin; Seifollahi, Seifollah; Shahbazi, Mozaffar al-Din; Baseri, Ali (2022). Investigating the Effective Factors on the Transformation of Social Values Governing Families in the City of Arak from the Islamic Revolution in 1978 to the Present. *Scientific-Research Biannual Journal of Cultural Guardianship of the Islamic*

- Revolution, Faculty of Islamic Humanities and Soft Power, Imam Hossein University*, 255-284. (In Persian)
- Bashir, Hossein (2020). *Operational Method of Discourse Analysis*. Tehran: Soroush Publications. (In Persian)
- Fairclough, Norman (2000). *Critical Discourse Analysis. Translated by Fatemeh Shayesteh-Piran and others*. Tehran: Center for Media Studies and Research. (In Persian)
- Jørgensen, Marianne; Phillips, Louise (2015). *Theory and Method in Discourse Analysis*. Translated by Hadi Jalili. Tehran: Ney Publishing. (In Persian)
- Labibi, Mohammad (2013). A New Perspective on the Transformation of Family Values in Iran. *Ketab-e Mah Social Sciences*, 32–39. (In Persian)
- Madiri, Fatemeh (2018). Types of Family Values and Their Socio-Economic Correlates in the City of Tehran. *Journal of Applied Sociology*, 147-166. (In Persian)
- Mohammadi, Jamal, and Beichranlou, Abdollah (2013). Narrative Analysis of the Transformation of Values, Identities, and Lifestyles in Post-Revolutionary Iranian Cinema. *Critical Journal of Humanities and Cultural Studies*, 87–113. (In Persian)
- Mohseni, Mohammad Javad (2012). An Essay on Fairclough's Theory and Method of Discourse Analysis. *Cultural and Social Knowledge*, 63-86. (In Persian)
- Niazi, Mohsen; Mazroui Nasrabadi, Esmaeil; Aghabozorgizadeh, Shiva (2020). Futures Studies of Family Value Changes in Iran Using the Causal Layered Analysis Approach. *Allameh Tabataba'i University Social Sciences Quarterly*, 71-102. (In Persian)
- Ravadrad, Azam (2012). *Sociology of Cinema and Iranian Cinema*. Tehran: University of Tehran Press. (In Persian)
- Jagger, Gill, and Caroline Wright. (1999). *Changing Family Values*. New York: Routledge.